

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“TURİZMİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Həsənov Pərvin Arif oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“TURİZMİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Turizmin iqtisadiyyatı”

Qrup: 84

Magistrant:

Həsənov Pərvin Arif oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Əlirzayev Əli Qənbərəli oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən Həsənov Pərvin Arif oğlu and içirəm ki, “Turizmin ölkə iqtisadiyyatında rolu və perspektivləri ” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

TURİZMİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Bu gün turizmin mövcud vəziyyəti onun ümumi daxili məhsulun artımı və sosial problemlərin həllində rolu ilə qiymətləndirilir, turizmin səmərəsi onun iqtisadi artımı və sosial problemlərin həllindəki rolu ilə ölçülür. Bu baxımdan turizmin inkişafının onun nəticələrinin proqnozu baxımından qiymətləndirilməsi, həmçinin təşkilatı və planlaşma obyektı olaraq elmi cəhətdən aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi hazırki dövrdə turizmin ölkə iqtisadiyyatında rolu və perspektivləri, problemlərin aradan qaldırılması, turizmin səmərəsinin yüksəldilməsi və inkişaf potensiallarının təhlili yollarının müəyyən edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesi ərzində müqayisəli və statistik təhlil, müşahidə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin yazılmasında respublikada və dünyada turizmin inkişafının əsas göstəriciləri, turizm dinamikası, turizm üzrə nazirliklərin statistik materialları və digər statistik göstəricilərinin öyrənilməsində Dövlət Statistika Komitəsinin, və s. rəsmi statistik məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycan ədəbiyyatlarında turizm haqqında yeni məlumatların azlığı və bununla yanaşı, turizmin bəzi növlərinin mövsümi xarakter daşdığı üçün illik analiz zamanı tam dolğun məlumatın ortaya çıxmaması tədqiqat işinin əsas məhdudiyyətlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işində turizmin mövcud vəziyyəti sahələr və regionlar üzrə hərtərəfli araşdırılmış, onun inkişaf potensialı təhlil edilmişdir. Bu potensialın hansı istiqamətlər üzrə səmərəli istifadəyə uyğun olması araşdırılmışdır. Əlavə olaraq turizmin inkişafının ölkə iqtisadiyyatında rolu təhlil edilmiş və dövlətin turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Bu potensialın hansı istiqamətlər üzrə səmərəli istifadəyə uyğun olması araşdırılmışdır. Əlavə olaraq Azərbaycanda turizmin inkişafının problemləri təhlil edilmiş və dövlətin turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: iqtisadiyyat, turizm, perspektiv, inkişaf

ROLE AND PROSPECTS OF TOURISM IN THE COUNTRY'S ECONOMY

SUMMARY

The actuality of the subject: Today, the current state of tourism is assessed by its role in GDP growth and the solution of social problems, the effectiveness of tourism is measured by its role in economic growth and the solution of social problems. In this regard, the assessment of the development of tourism in terms of forecasting its results, as well as the organization and the object of planning is scientifically relevant.

Purpose and tasks of the research: The current period of the study provides for the identification of the role and prospects of tourism in the country's economy, ways to overcome the problems, increase the development of tourism and analyze the potential for development.

Used research methods: Comparative and statistical analysis, observation and generalization methods were used during the research process.

The information base of the research: In writing the dissertation, the State Statistics Committee, etc. in the study of the main indicators of tourism development in the republic and the world, the dynamics of tourism, statistical materials of the ministries of tourism and other statistical indicators. official statistics were used.

Restrictions of research: One of the main limitations of the research is the lack of new information about tourism in the Azerbaijani literature, as well as the lack of complete information in the annual analysis due to the seasonal nature of some types of tourism.

The novelty and practical results of investigation: The current situation of tourism in the fields and regions has been thoroughly studied in the research work, its development potential has been analyzed. The areas in which this potential can be used effectively have been investigated. In addition, the role of tourism development in the country's economy was analyzed and the state's tourism policy and its directions were studied.

Scientific-practical significance of results: The areas in which this potential can be used effectively have been investigated. In addition, the problems of tourism development in Azerbaijan were analyzed and the state's tourism policy and its directions were studied.

Keywords: economy, tourism, perspective, development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
AZANS	Azərbaycan Hava Hərəkəti
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. TURİZM POTENSİALININ ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Turizmin iqtisadi fəaliyyət istiqaməti kimi tədqiqi.....	11
1.2. Turizm potensialının qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları.....	17
1.3. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində turizm.....	22
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZM SEKTORUNUN VƏZİYYƏTİ.....	28
2.1. Turizmin növləri.....	28
2.2. Azərbaycanca Turizm sahəsində qeydə alınan statistik məlumatlar və onların təhlili.....	33
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAFININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ.....	42
3.1. Turizmin inkişafında dövlət və yerli idarə etmənin təkmilləşdirilməsi.....	42
3.2. Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları.....	48
3.3. Beynəlxalq turizmin inkişafının əsas istiqamətləri.....	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	58
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	62
ƏLAVƏLƏR.....	65
Cədvəllərin siyahısı.....	65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Turizmin inkişafı hazırda müasir dünya iqtisadiyyatı şəraitində özünün əhəmiyyəti və sosial-iqtisadi nəticələrinə görə mütərəqqi sahə kimi qiymətləndirilməkdədir. Turizm sferası iqtisadi və sosial potensialı olan ölkələr üçün struktur siyasətin və perspektiv bazar tipli iqtisadiyyatın prioritet istiqaməti rolunu oynayır. Bu gün turizmin mövcud vəziyyəti onun ümumi daxili məhsulun artımı və sosial problemlərin həllində rolu ilə qiymətləndirilir, turizmin səmərəsi onun iqtisadi artımı və sosial problemlərin həllindəki rolu ilə ölçülür. Bu baxımdan turizmin inkişafının onun nəticələrinin proqnozu baxımından qiymətləndirilməsi, həmçinin təşkilatı və planlaşma obyektı olaraq elmi cəhətdən aktualdır.

Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi nəticələrini sürətləndirmək məqsədilə onun amillərinin tədqiqi, planlaşması və səmərəli təşkili metodologiyası və modelləri nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işinin məqsədini turizmin ölkə iqtisadiyyatında rolu və perspektivlərini, onun nəticələrini qiymətləndirmək və onların inkişafı yollarını əsaslandırmaq təşkil edir. Qoyulan məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı məsələlərə baxılması nəzərdə tutulur:

- turizmin sosial-iqtisadi mahiyyətini aydınlaşdırmaq və onun inkişafını əsaslandırmaq;
- turizmin inkişafının zəruriliyini həm konseptual, həm də sahələrin, regionların inkişafı baxımından qiymətləndirmək;
- turizmin marketinq planlaşması üzrə əsas istiqamətlərini göstəricilərlə vermək;
- turizmin təşkilinin metodlarını və əsas yollarını vermək.

Turizm həm iqtisadiyyatın güclü amili, həm təsirli sosial institut, həm də cəmiyyətdə ictimai rifah və mədəniyyətin göstəricisi olaraq insanın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, onun mənəvi olaraq zənginləşməsinə kömək edir. Azərbaycan Respublikası milli turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsini ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqaməti elan etmişdir. Son illər ərzində turizmin inkişafı

istiqamətində görülən işlər, qəbul edilən dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu bir daha sübut edir. Dövlət və regional səviyyələrdə həyata keçirilən sosial siyasətdə də turizm strateji əhəmiyyətli məsələ kimi çıxış edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat işində turizm sektoru üzrə ölkə miqyasında çatışmazlıqlar, inkişaf etdirilməsi mümkün olan turizm sahələrinin araşdırılması və mövcud olan turizm ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə etməyin yollarının tədqiq edilməsi vacib tələb olunan ünsürlərdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işində turizm sektoru üzrə ölkə miqyasında çatışmazlıqlar, inkişaf etdirilməsi mümkün olan turizm sahələrinin araşdırılması və mövcud olan turizm ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə etməyin yollarının tədqiq edilməsi vacib tələb olunan ünsürlərdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin predmetini turizm sisteminin ölkə iqtisadiyyatında rolu və onun inkişaf perspektivləri təşkil edir. Tədqiqatın obyektini isə turizm sahəsinin iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafında əsas prioritet sahə kimi seçilməsi, onun mövcud vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivlərinin araşdırılması və təhlili təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Əlavə olaraq turizmlə bağlı yerli və xarici alimlərin nəzəri fikirləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin (Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyinin) qərarları, Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarına istinad edilmişdir. Həmçinin tədqiqat prosesi ərzində müqayisəli və statistik təhlil, müşahidə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin yazılmasında respublikada və dünyada turizmin inkişafının əsas göstəriciləri, turizm dinamikası, turizm üzrə nazirliklərin statistik materialları, beynəlxalq turist təşkilatlarının əsas iş prinsipləri, elmi-metodiki məqalələr və xarici ölkələrin turizm fəaliyyətində əsas xüsusiyyətləri və modellərindən istifadə edilmişdir. Bunlara əlavə olaraq ölkənin turist ixrac, idxalına, yerli və xarici investisiyalarına dair və digər statistik göstəricilərinin öyrənilməsində

Dövlət Statistika Komitəsinin, və s. rəsmi statistik məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycan ədəbiyyatlarında turizm haqqında yeni məlumatların azlığı və bununla yanaşı, turizmin bəzi növlərinin mövsümi xarakter daşdığı üçün illik analiz zamanı tam dolğun məlumatın ortaya çıxmaması tədqiqat işinin əsas məhdudiyyətlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində turizmin mövcud vəziyyəti sahələr və regionlar üzrə hərtərəfli araşdırılmış, onun inkişaf potensialı təhlil edilmişdir. Bu potensialın hansı istiqamətlər üzrə səmərəli istifadəyə uyğun olması araşdırılmışdır. Əlavə olaraq turizmin inkişafının ölkə iqtisadiyyatında rolu təhlil edilmiş və dövlətin turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Turizm sektorunun düzgün istiqamətləndirilməsi və ölkədə lazımı islahatların həyata keçirilməsi şəraitində əldə edilən nəticələrin ölkə üzrə əhalinin birbaşa həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, onun xaricdə tanınmasına, iqtisadiyyatının inkişafına əsaslı şəkildə təsiri olacaqdır. Əsas gəlirini neft sektoru üzərinə qurmuş olan iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə istiqamətlənməsi və bu uğurda əsas addımların atılması məhz bu sahələrin inkişafından kifayət qədər gəlirin əldə edilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

I FƏSİL. TURİZM POTENSİALININ ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Turizmin iqtisadi fəaliyyət istiqaməti kimi tədqiqi

Turizm dünya iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən və dinamik gəlirli sahələrindən sayılır. Ölkə vətəndaşlarının, vətəndaşlığı olmayan insanların müvəqqəti olacağı ölkədə ödənişli fəaliyyət ilə məşğul olmamaq şərtilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, iş-peşə (vəzifə borclarının icrası istisna olmaqla), idman və dini məqsədlər üçün daimi yaşayış yerlərindən müvəqqəti olaraq getmələri (səyahətləri) turizmin mahiyyətini ifadə edir.

Ölkədə turizmin inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək regionlarda turizmin inkişafından asılıdır. Region səviyyəsində turizmin inkişafı potensialının və onun effektivliyinin üzə çıxarılması ölkənin turizm inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsi üçün əsas şərtlərdən sayılır. Turizm məlum olduğu kimi, istənilən regionun iqtisadi sisteminin quruluşunu əks etdirir və həmçinin beş iqtisadi funksiyasının həyata keçirilməsi vasitəsi olaraq ona təsir göstərir: əhalinin məşğulluğuna yardım, istehsal, regional gəlirin yaradılması, regionun rəqabət qabiliyyətliliyinin və investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi. Bu göstərilən beş iqtisadi funksiya regionda həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli olmağını, turizmin inkişaf etdirilməsi istiqamətində proqram hədəflərini əks etdirir. Lakin, turizmin inkişaf etdirilməsində strateji istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması regional səviyyədə tədqiqatların aparılmasında metodik və metodoloji xarakterli, normativ-hüquq sistemin qeyri-mükəmməlliyi, regionda potensialın üzə çıxarılması və sair problemlər ilə üzləşilir. Bu problemlərin həlli yollarının dəqiq müəyyənləşdirilməsi məqsədilə, birinci növbədə, tədqiqatda istifadə olunan “turizm və rekreasiya zonaları”, “region”, “turizm”, “turizm potensialı” ifadələrinin izahının verilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ifadələrin mənasına aid birmənalı olmayan yanaşmalar mövcuddur. Beləliklə, "region" dedikdə 1) müəyyən bir iqtisadi-coğrafi və ya sosial quruluşa görə dünyanın bir bölgəsini təmsil

edən bir qrup ölkə deməkdir; 2) ölkənin inzibati bölgüsü vahidi: respublika, bölgə, şəhər; 3) əsasında oxşarlıq olan, lakin dəqiq sərhədləri olmadan ərazinin bütün hissəsi; 4) az-çox oxşar təbii şəraiti olan və istehsal güclərinin xarakterik inkişaf istiqaməti olan böyük ərazi vahidi və sair kimi izah edilir. Bu baxımdan bölgənin istehsal quruluşu, öz daxili ehtiyatları və sosial infrastrukturunu, xarici mühit və xüsusi ehtiyacları ilə müəyyən əlaqələri olan mürəkkəb bir ərazi-iqtisadi kompleks olduğunu söyləyə bilərik. Bu cür ərazi və iqtisadi komplekslərin turizm potensialının öyrənilməsi zamanı bölgənin "turizm və istirahət zonaları" müəyyənləşdirilir. Turizm və istirahət zonaları insanların istirahəti, sağlamlığı, müalicəsi və əyləncəsini təmin edən, müvafiq turizm infrastrukturuna, xüsusi ekoloji, tarixi, mədəni əhəmiyyətinə və təbiəti qorumağa, milli və mədəni irsin qorunmasına, təhsilinə, elminə sahib olan təbiət və mədəniyyət komplekslərində yerləşir və digər məqsədlər üçün istifadə olunan, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verən və müvafiq idarəetmə orqanlarına sahib olan ərazilərdir.

Turizm potensialı anlayışına, onun qiymətləndirilməsinə elmi yanaşmalar hal hazırda müxtəlif kriteriyalar əsasında öz əksini tapır. Bəzi tədqiqatçılar turizm potensialına müəyyən ərazidə mövcud olan bir sıra tarixi, təbii, mədəni və sosial-iqtisadi şəraitin olması kimi dəyərləndirir. Bəzən isə ərazinin turizm (rekreasiya) potensialına həmin ərazinin turizm ehtiyatlarının mövcudluğunu müəyyən edən turistlərin faktiki və maksimum sayının arasındakı nisbət kimi yanaşılır. Bu anlayış turizm potensialının xüsusiyyətini deyil, onun istifadə dərəcəsini əks etdirir. Azərbaycanlı alim prof. Ə.Əlirzayevin yanaşmasında potensialın qiymətləndirilməsi son səmərə ilə ölçülür. Potensialın cari və maksimal qiymətləndirilməsi metodikası mövcuddur. Potensial qiymətləndirmə normal şəraitdə, normal səviyyədə turizm məhsulunun yaratdığı ümumi məhsulun və xidmətlərin həcmilə ölçülür. Faktiki potensial isə mövcud şəraitdə və mövcud disproporsiyaları şəraitində əldə olunan, istehsal olunan son məhsula deyilir.

Eyni zamanda, turizm konsepsiyasının düzgün və dəqiq ifadə edilməsinə və məqsədinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki tədqiqat mövzusu və obyekt

nöqteyi-nəzərindən bu anlayış ümumiyyətlə belə başa düşülür: müvəqqəti yaşadığı ölkədə pullu fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərtilə vətəndaşların müxtəlif məqsədlər üçün müvəqqəti getməsi; səyahətlərin təşkili və həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət, yəni turizm fəaliyyəti; xüsusiyyətlərin və münasibətlərin müxtəlifliyinin birliyində ifadə olunan mürəkkəb bir sosial-iqtisadi hadisə; istirahət forması; iqtisadi sfera; əhalinin mədəni və təhsil keyfiyyətlərini yaxşılaşdırmağa və canlılığı bərpa etməyə imkan verən xüsusi bir xidmət növü.

1954-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı turizmi belə müəyyənləşdirdi: "Turizm insan sağlamlığını və fiziki inkişafını gücləndirməyə xidmət edən və insanların daimi yaşayış yerlərindən kənarında hərəkəti ilə əlaqəli aktiv bir fəaliyyətdir." Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Statistika Komissiyası 1992-ci ildə turizm anlayışını izah etdi və bunu Dünya Turizm Təşkilatı təsdiqlədi. Turizmin bu tərifinə əsasən, turizm insanların istirahət, iş və digər məqsədlər üçün yaşayış yerlərinin xaricində 24 saatdan çox və üst-üstə 1 ildən çox olmamasıdır.

Turizmin iqtisadi kateqoriyasıdır. Beləliklə, iqtisadi baxımdan turizm, əhalinin əksəriyyətinin turizm xidmətlərinə olan ehtiyacını ödəmək üçün istehsal edən, paylayan, mübadilə edən və istehlak edən insanların hərəkətlərini öyrənən iqtisadiyyatın bir sahəsidir. Müasir turizm iqtisadi hadisə kimi: 1) sənaye rolunu oynayır; 2) turizm məhsulu və xidməti kimi iştirak edir; 3) milli iqtisadiyyat üçün katalizator rolunu oynayır; 4) milli gəlirin turizm sahəsində ixtisaslaşmış ölkələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi kimi iştirak edir; 5) məşğulluğun və həmçinin yerli infrastrukturun inkişafına təsir göstərir; 6) yüksək effektivlik və sərmayələrin sürətli qaytarılması ilə xarakterizə olunur; 7) praktik olaraq iqtisadiyyatın bütün sahələri və insan fəaliyyəti ilə uyğundur. Turizm iqtisadi kateqoriyadır. Beləki iqtisadi nöqteyi-nəzərdən, turizm iqtisad elminin bir sahəsi olub, təsərrüfatın bu sahəsində əhalinin böyük hissəsinin turist xidmətlərinə olan tələbatını ödəmək məqsədilə istehsal edən, paylayan, mübadilə və istehlak edən insanların hərəkətlərini öyrənir. Müasir turizm iqtisadi hadisə kimi: 1) sənaye qismində çıxış edir; 2) turist

məhsulu və xidməti kimi iştirak edir; 3) milli iqtisadiyatın katalizatoru kimi çıxış edir; 4) milli gəlirin turizm sahəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış ölkələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi kimi iştirak edir; 5) məşğulluğun və yerli infrastrukturun inkişafına təsir edir; 6) yüksək səviyyəli effektivliklə və investisiyaların tezliklə geri qaytarılması ilə xarakterizə olunur; 6) təbiətin və mədəni irsin qorunmasında səmərəli vasitə kimi çıxış edir; 7) praktiki olaraq bütün təsərrüfat sahələri və insan fəaliyyəti ilə uyğunlaşır. Amerikalı iqtisadçı P. Rotou, turizmi iqtisadi bir hadisə olaraq araşdıran ilk alimlərdən biridir. Beləliklə, ölkələrin iqtisadi inkişaf mərhələləri ilə turizmin inkişafına təsir edən xüsusiyyətlər arasındakı əlaqəni təyin edən ilk iqtisadçılardan biri idi. Turizmin iqtisadi təsir modeli artıq nəzəri konsepsiya və mülahizələrə deyil, statistik məlumatlara əsaslansa da, P.Rotovun təklif etdiyi model klassik bir model kimi öz mahiyyətini itirməyib. P. Rotovun proqnozlaşdırdığı kimi, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xidmət sahəsindəki gəlirin çoxaldılması daxili turizmi dəstəkləyən yerli məşğulluq və infrastrukturun inkişafına təkan verir. Xarici turizm xarici investisiyaların iştirakı ilə inkişaf edir.

Ayrı-ayrı bir sahə olaraq turizmin əsas xüsusiyyətləri ixtisaslaşmış maddi-texniki bazanın mövcudluğu, spesifik təbii və antropogen mənbələrin mövcudluğu, daimi xidmətlər və bu xidmətlərin texnologiyasının unikalılığı, sosial, iqtisadi, siyasi və digər sosial əhəmiyyətə malikdir. Turizmin sosial təbiətinə gəlincə, bu, əhalinin asudə vaxtının təşkili, cəmiyyətdəki ziddiyyətlərin və qarşıdurmaların azaldılması, fərdlər arasında yeni münasibətlərin formalaşması və sair ilə müəyyən olunur.

Turizmə sosial-iqtisadi sistem və ya alt sistem kimi yanaşıldıqda, insanların gündəlik fəaliyyətlərindən bir qədər fərqli və qeyri-yaşayış sahəsi üçün xarakterik olan davranış və münasibətlər məcmusu kimi qəbul edilir. Turizmə bu yanaşma son tədqiqatlarda geniş şəkildə əksini tapır və əsaslandırılır. Beynəlxalq Turizm Araşdırmaları Akademiyasının qurucu prezidenti Cəfər Cəfərinin dediyinə görə, turizm "insanların daimi yaşayış yerləri xaricində meydana çıxan və onların işlə təmin

olunması ilə əlaqəli olmayan əlaqələr, əlaqələr və təzahürlər məcmusu olan bir sosial-iqtisadi, siyasi sistemdir. "

Ümumdünya Turizm Təşkilatı və Turizm və Səyahət Araşdırmaları Birliyinə görə turizm sahəsindəki iqtisadi subyektlərin fəaliyyətləri milli iqtisadiyyatın 30-dan çox sahəsinin inkişafına təsir göstərir. Bu, turizm sektorunun iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə müsbət təsirini əks etdirir. Turizm, bölgədəki bir sıra amillərlə qarşılıqlı əlaqədə olan iqtisadi fəaliyyət növüdür. Hazırda turizm fəaliyyətinə təsir imkanları haqqında danışarkən ölkənin siyasi, iqtisadi, siyasi, ekoloji və sosial-mədəni mühiti öyrənilir:

- Ölkənin siyasi mühiti. Turizm insan fəaliyyətinin dinc sahələrindən biridir. Hərbi əməliyyatlar, ölkədəki qeyri-sabit siyasi vəziyyət və bu kimi hallar zamanı turizm inkişaf edə bilməz. İnkişaf etmiş bir bölgədə belə bir qeyri-sabit siyasi vəziyyətin yaranması bölgəyə xarici turist axınını məhdudlaşdırır;

- Ölkənin ekoloji mühiti. Bu, ilk növbədə turizmin nisbi "zərərsizliyidir". İkincisi, ətraf mühitin keyfiyyətini qoruyacaq fəaliyyətlərin təşkili və turizm fəaliyyətinin ekoloji sistemə müsbət təsir göstərməsinə nail olmaqdır. Turistlərin sıxlığı təbii tarazlığı pozur və ətraf mühiti çirkləndirir. Təbii sərvətlərdən, eləcə də mədəni və tarixi yerlərdən lazımi istiqamətdə istifadə edərək turizm onları neytrallaşdırmaqla yanaşı, bu obyektlərin qorunması (və bəzi hallarda bərpa) ilə maraqlanır;

- Ölkənin iqtisadi mühiti. Bir turizm müəssisəsinin müştərilərinə turizm məhsulları və turizm xidmətləri təklif etməsi müəssisələrin gəlirlərini təmin edir. Nəticədə, alınan gəlirdən işçilərin əmək haqqı və digər ödəmə növləri, səhmdarlar (sahiblər) mənfəət, dövlət (regional) vergilər və ödənişlər alırlar. Eyni zamanda, turizm yeni bir istehlak tələbi formasını, daha doğrusu turizmlə əlaqəli digər sahələrin tələbini yaradır ki, bu da digər sahələrdə iqtisadi artım yaradır. Eyni zamanda, turizm ölkə büdcəsindəki pulların sabitləşməsinə və artmasına kömək edir.

- Ölkənin sosial-mədəni mühiti. Mədəniyyətlərarası münasibətlər sayəsində turizm həm yerli, həm də turistlərin mədəni səviyyəsini yüksəldir. Yeni iş yerlərinin

açılmasına şərait yaradır ki, bu da yerli əhalinin gəlirlərinin və yaşayış səviyyəsinin artmasına, mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafına, mədəniyyət abidələrinin qorunmasına və qorunmasına müsbət təsir göstərir.

Bundan əlavə, turizm kütləvi və sosial kateqoriyadır. Bir çox amillər əsasında formalaşır və tələbləri nəticəsində tələb artır və ya azalda bilər. Turizm bazarında tələbin dəyişməsinə təsir göstərən ən vacib və əhəmiyyətli amillər bunlardır:

1. Ümumi iqtisadi amillər: ümumi istehlakçının maddi rifah səviyyəsi; iş adamlarının iş və asudə vaxtlarında artım; xüsusi investisiya zonaları; turizmin inkişaf proqramlarının hazırlanması.

2. Sosial-demoqrafik amillər: yaş; cinsi əlaqə; peşə; təhsil; Ailə vəziyyəti; ailə tərkibi; sosial qrup; əmlak vəziyyəti; yaşayış bölgəsi; şəhər və ya kənd sahəsi; turistlərin yaşadığı yaşayış məntəqəsinin ölçüsü; məşğulluq növü.

3. Mədəni və sosial-psixoloji xarakterli amillər: cəmiyyətin mənəvi dəyərlər sistemindəki prioritetlər; geniş kredit proqramları; istehlakçı psixologiyası.

4. Fərdi davranış amilləri: fərdi xüsusiyyətlər; həyat tərzi; fərdi xüsusiyyətlər; asudə vaxtda üstünlük verilən maraqlar; məqsədlər və səbəblər.

Bütün bu amillər bazarda istehlakçı davranışının həlledici elementi olan "istehlakçı şüurunun qara qutusu" adlanan bir anlayışa təsir edir. Bu və ya digər amillərin məcmusu turizm xidmətləri istehlakçılarının davranışının mənşəyini və xarakterini müəyyənləşdirir ki, bu da aşağıdakı göstəricilərlə ifadə oluna bilər: a) turizmin tezliyi; b) turizm coğrafiyasını seçməkdə üstünlüklər; c) tur təşkilatının üstünlük təşkil etdiyi forması; d) turun qiyməti ilə bağlı təsəvvürlər.

Ətraf mühit faktoru bölgədəki turizmin inkişafına gələcək bir inkişaf səviyyəsində, standart turizm növlərinin tükənməsinə qədər təsir göstərə bilər. Çünki təbii və rekreasiya ehtiyatları turizmin inkişafında ən vacib amillərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, turizmin iqtisadi sisteminin sahəvi istiqaməti kimi tədqiqatın nəticələri ərazilərin sosial-mədəni inkişafının ən yaxşı amilləri ilə

əlaqədardır ki, bu da bu sektorda həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətinin artmasına səbəb olur.

1.2. Turizm potensialının qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları

Ölkənin turizm potensialını, qarşılıqlı əlaqələrini, habelə turizm fəaliyyətinin effektivliyinə təsir dərəcəsini öyrənmək vacibdir. Əhəmiyyətlik tədqiqatlardan əldə edilən məlumatlar əsasında ölkədə turizmin inkişafı üçün fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması üçün ərazidə ərazi resurs potensialının komponentlərindən optimal istifadə proqramlarının hazırlanması ilə əlaqədardır.

Ölkənin turizm potensialı turizm sektorunun inkişafı üçün imkanların mövcudluğu və fəaliyyətinin müsbət sosial-iqtisadi effektinə nail olmaq, eyni zamanda ərazinin turizm cəlbediciliyi səviyyəsini artırmaqdır. Turizm potensialı aşağıdakı komponentləri əhatə edir:

1. Texniki turizm potensialı. Yerləşdirmə miqdarı və təbii ehtiyatların yükü nəzərə alınmaqla bölgənin ala biləcəyi turist sayına uyğun olaraq bölgənin istifadə edə biləcəyi mövcud turizm (istirahət) potensialı;

2. İqtisadi turizm potensialı. İqtisadi subyektlərin və idarəetmə orqanlarının ərazi resurslarından istifadə yolu ilə əhalinin və hədəf bazarların ehtiyacları bölgənin mövcud turizm (istirahət) potensialının ödənilməsi başa düşülür.

Turizm resursları turizm fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bunlar istirahət, turizm və tibbi məqsədlər üçün istifadə edilə bilən təbii və antropoloji mənşəli obyektlər və hadisələrdir. Müəyyən bir ərazinin hüdudlarında mineral bulaqlar, tarix və mədəniyyət abidələri və ya əlverişli iqlim şəraiti olduğundan ərazi turistlərin diqqətini çəkir. Yalnız turizm mənbələrinin mövcudluğu turizm sektorunda səmərəliliyi artırmaq üçün kifayət deyil. Lakin turizmin inkişafından yüksək sosial-iqtisadi fayda yalnız turizm və turizm infrastrukturunun maddi-texniki bazasının inkişafına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən sonra mümkündür. Problem ondadır ki, müasir otelləri olmayan və ya

bərhad yolları olan ərazi böyük turist axınını cəlb edə bilməz. Bu, buradakı turizm fəaliyyətinin yüksək mənfəət gətirməyəcəyi deməkdir.

Kadr təminatının komponentləri turizm potensialının öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki turizm işinin fərqli kateqoriyalı kadrlar olmadan fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkün olardı. Turizm potensialı işçilərinin tərkib hissələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. Turizm müəssisələrini xidmət kadrları ilə təmin edən əmək bazarı;
2. Kadr seçimi mütəxəssisləri və məsləhətçiləri;
3. Müvafiq sahədəki ali və orta ixtisas təhsili olan turizm mütəxəssislərinin hazırlanması;
4. İqtisadi yönümlü ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ticarət işçilərinin (planlaşdırma, maliyyə və iqtisadiyyat şöbəsi, mühasibat işçiləri, vəkillərin və sair) hazırlanması.

Turizm potensialının maliyyə dəstəyini aşağıdakılar həyata keçirir: dövlət subsidiyaları, xidmətlər üçün ödəməyə hazır olan istehlakçıların fondları və investorların fondları.

İnvestorların vəsaitləri aşağıda qeyd olunan istiqamətlərə yönəlir:

- turizm obyektlərinin tikintisi, kompleksdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin yenidən qurulması və modernləşdirilməsi;
- infrastruktur, istirahət və əyləncə sənayesi obyektlərinin tikintisi;
- Turizm resurslarından istifadə üçün yeni texnologiyaların hazırlanması və tətbiqi;
- Turistlərə göstərilən xidmətlərin, onlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsikeyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş tədbirləri davam etdirmək.

Turizmin yüksək səviyyədə rəqabət qabiliyyətinə çatmaq üçün effektiv marketing və qiymətlər daxil olmaqla effektiv marketing siyasətinin aparılması, habelə turizm məhsullarının yaradılması və təqdimatı üçün yeni texnologiyaların inkişafı zəruridir.

Ərazinin turizm potensialının tərkib hissələrini qiymətləndirərkən əvvəlcə bunu mümkün edə biləcək göstəricilərin siyahısını müəyyənləşdirmək lazımdır. Seçilmiş göstəricilər sistemi müəyyən bir ərazidə turizm fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün idarəetmə qərarlarını planlaşdırmaq və qəbul etmək üçün sistem üçün qoyulmuş vəzifələri müəyyənləşdirməlidir. Bu vəzifələr aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Turizm potensialının reallaşması səviyyəsinin kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi;

2. Turizm potensialının tətbiqi ilə turizm fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsi arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsinin aşkarlanması;

3. Turizmin inkişafı prosesinə təsir göstərən müsbət və mənfi amillərin müəyyənləşdirilməsi;

4. Mənfi amillərin təsiri nəticəsində turizm fəaliyyətində baş verə biləcək dəyişikliklərin proqnozlaşdırılması və buna əsaslanaraq, bir neçə alternativdən optimal idarəetmə qərarları qəbul edilməsi.

Azərbaycanlı alimlər M.Abadov, B.Budaqov, R.Həsənov, Y.Həsənli, N.Əliyeva, B.Bilalov, V.Dargahovun əsərlərində "bölgələrin turizm potensialının qiymətləndirilməsinə sistemə yanaşma" əks olunmuşdur. Eyni zamanda sistem yanaşması baxımından xarici tədqiqatçıların bölgələrin turizm potensialını qiymətləndirmə metodologiyasının inkişafına V.Q.Qulyayev və M.V.Yefremova tərəfindən daha əhəmiyyətli töhfələr verilmişdir. Bu alimlər turizm potensialının qiymətləndirilməsinə dair ümumi prinsipləri və yanaşmaları ifadə etdilər, qiymətləndirmə proseslərinin alqoritmlərini və təşkilati sxemlərini inkişaf etdirməyi bacardılar.

Rusiyalı alimlər İ.S.Korelevanın və L.İ.Muxinanın və elmi tədqiqatlarına baxdıqda rekreasiya ehtiyatlarını iki mövqedən – istirahətin təşkili olunması və istirahətçi baxımından qiymətləndirilməsi əsas götürülmüşdür. Y.A.Vedenin, N.S.Mironenko və K.V.Maslenkova isə bal sistemini saxlayaraq, rekreasiya ehtiyatlarını aşağıda qeyd

olunan komponentlər üzrə qiymətləndirmişlər: günəş radiasiyasının miqdarı, əlverişli iqlim, dəniz suyunun temperaturu, relyef, bitki, bataqlıqlar və su təminatı.

A.H.Salmanov rekreasiya ehtiyatlarını qiymətləndirən zaman bal sistemini saxlayaraq sosial-iqtisadi amilləri əsas olaraq götürmüşdür. O, yuxarıda qeyd olunmuş qiymətləndirməyə əlavə olaraq aşağıdakıları da əlavə etmişdir: seysmiklik, dəniz suyunun xarakteri və temperaturu, bitki, su təminatı, nəqliyyat bazası, kənd təsərrüfatı, əmək ehtiyatları, mühəndis-texniki kommunikasiyalar, xidmət sahəsinin və kurort-turizmin inkişafı.

Rekreasiya qiymətləndirilməsi məsələsində N.P.Şelomov, K.İ.Lyumodrov və M.N.Zabayev xüsusən yaşıllıq normasının nəzərə alınmasında diqqət yönəltmişlər. Onlar hər bir nəfərə düşən yaşıllıq normasını qiymətləndirən zaman meşə-parklardan, meşə, meşə-parklardan və çimərlik zonalarından istifadə normasını əsas götürmüş və m²/adam hesablanması ilə yaşıllıq zonalarının orta yüklənmə normasına görə müxtəlif rayonları fərqləndirməyi tövsiyyə etmişlər.

Digər qiymətləndirmə göstəricilərindən istifadə etmək imkanını inkar etmədən, yük amilinin köməyi ilə turizm təşkilatlarının istehsal gücünün səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinin ənənəvi metodu ilə dissertasiyada potensialdan istifadənin effektivliyinin oxşar qiymətləndirilməsini təklif etmək mümkündür.

İqtisadi səmərəliliyin təmin olunmasında istifadə olunan üsullardan biri də iqtisadi riyazi üsullardır. Bu metodun istifadəsinə əsasən qiymətləndirmə xərclərinin minimuma endirilməsi və gəlirin artırılması prinsiplərinə əməl olunur. Bu metodu izləyərək hər bölgə maksimum səviyyəni təmin etməyə çalışır. Bununla yanaşı əlavə olaraq, proqnoz göstəriciləri doğruluq və onlara nail olunması prinsiplərinə riayət etməklə təsdiqlənməlidir.

Zəngin turizm potensialına və turizm cəlbediciliyinə malik ölkələrin mövcud imkanlarından düzgün qiymətləndirmə və bunun üçün regional siyasətlərin formalaşdırılması düşünülmüş tarixi və məntiqi metodun nəzəriyyələrinin düzgün və

səriştəli tətbiqi ilə izah olunur. Bu baxımdan bölgənin turizm potensialının qiymətləndirilməsinə əsaslanan nəzəriyyələrə aşağıdakılar aid olunur:

- 1776-cı ildə A.Smitin təklif etdiyi mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi əsasında. Bu nəzəriyyəyə görə sərbəst ticarət mühitində hər bölgə mütləq üstünlüyə sahib olan istehsalda ixtisaslaşır. Həqiqətən, nadir təbii ehtiyatlara sahib bir çox bölgənin üstünlüyü var. Bu üstünlük turizm siyasəti vasitəsilə mənbələrin cəlbədiciliyi baxımından turist axınını artırmaq və ümumi regional məhsulun bir hissəsi olaraq turizm gəlirlərini stimullaşdırmaq üçün uğurla istifadə edilə bilər;

- 1817-ci ildə D. Rikardo tərəfindən hazırlanmış müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi əsasında. Bu nəzəriyyəyə görə, bütün bölgələrdə, o cümlədən mütləq üstünlüklərə sahib olmayan, lakin turizm məhsulları istehsalının olduğu bölgələrdə turizm istehsalında iştirak etmək sərfəlidir. Bu nəzəriyyə oxşar potensiala sahib bölgələrdə turizm gəlirlərindəki fərqi izah edir;

- İsveçli iqtisadçı S. Linder tərəfindən hazırlanan oxşarlıq nəzəriyyəsinə görə bölgələrin beynəlxalq ixtisaslaşması daxili tələbdən çox asılıdır. Daxili bazarda mövcud tələbatı ortaya qoyan bölgələr yeni turizm məhsulları hazırlayır və digər bölgələrə təqdim edirlər. Daxili turizmə olan yüksək tələb beynəlxalq turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır və daxili turizmi effektiv inkişaf etdirən bölgələr, bir qayda olaraq xarici turistlərin ehtiyaclarını keyfiyyətli şəkildə qarşılıyır və onların resurs-ərazi potensialından səmərəli istifadə edirlər;

Beləliklə, təhlillərin nəticəsi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər bir regionun turməhsulların istehsal amillərinə sahib olmaqla və öz rəqabət üstünlüklərini bilərək resurs-ərazi potensialının istifadə edilməsinin effektivliyinə təsir edə bilər. Bununla da yanaşı olaraq, beynəlxalq turizm sistemində olan dəyişikliklərin tendensiyalarını nəzərə alan, daxili iqtisadi dövrlərin (tsikllərin) fərqli fazalarında regionlardakı turizm təsərrüfatının təşkili xüsusiyyətlərinə əsaslanan zəruri olan amillərin uçotunun aparılması vacibdir. Bunun üçün də resurs-ərazi potensialının istifadəsinin effektivliyi dinamikası iqtisadi dövrlərin fazalarının tərəqqisi və dəyişməsi ilə izah olunur.

1.3. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində turizm

XX əsrin 50-ci illərindən dünyada insanların təbii sərvətlərin istifadəsinə laqeyid, məqsədyönsüz və səmərəsiz şəkildə yanaşması, həmçinin insanların təbiətlə qarşılıqlı münasibətinin pozulması ekoloji durumun gərginləşməsinə və təbiət – cəmiyyət münasibətlərinin pozulması kimi nəticələnmişdir. Nəticədə canlı təbiət aləminin məhv olması və atmosferin zəhərlənməsi səbəbindən böyük miqyaslı ekoloji tarazlığın disbalansı əmələ gəlmişdir. Belə olduqda təbiət və cəmiyyət münasibətlərinin fərqli yanaşmasını özündə əks etdirən və həmçinin qlobal ekoloji problemlərin həlli üçün yönəldilmiş XXI əsrin mütərəqqi və ən vacib konsepsiyası olan Davamlı İnkişaf Konsepsiyası meydana gəlmişdir. “Davamlı inkişaf” anlayışı BMT-nin ətraf mühit üzrə birinci konfransının deklarasiyasına (Stokholm şəhəri, 1972-ci il) və qlobal ekoloji problemlərin həllinə yönələn əsası İtaliya alimi A.Peççei tərəfindən 1968-ci ildə yaradılmış Roma klubu fəaliyyətinə kimi uzanan tarixə malikdir. Bu klub öz fəaliyyəti dövründə iqtisadi və sosial inkişaf arasında ətraf mühit problemlərinin bağlılığını araşdırmışdır. Roma klubunun fəaliyyəti zamanında bir çox klub üzvlərinin tədqiqatlarında dünyanın gələcək yolunda insanların təbiətə neqativ münasibətlərin aradan qaldıraraq nizamlı şəkildə inkişafın təmin edilməsinə həsr olunmuşdur. Bu yöndə aparılan tədqiqatların nəticələri R.Medouzun “Artım həddi” kitablarında, C.Foresferin “Dünya dinamikası”, E.Pestelin, M.Meşaroviçin “Beynəlxalq yol ayrıcında”, E.Laslonun “Qlobal cəmiyyətlər üçün məqsədlər” və Y.Tinberqin “Beynəlxalq qaydaların yenidən qurulması” adlı məruzələrində öz əksini tapmışdır. Bu tədqiqatlarda davamlı inkişaf məsələlərinə baxılsa da bu məfhum tam şəkildə izahını 1987-ci ildə Q.X.Brutlandın rəhbərlik etdiyi BMT-nin “Ətraf Mühit və İnkişaf” komisiyasının “Bizim ümumi gələcəyimiz” məruzəsində tapmışdır. Məruzənin əsas məqsədlərini dünyada artan əhali fonunda yaranan ərzaq çatışmamazlığı, yoxsulluq, əhalinin yaşayış şəraiti, içməli su, maddi rifahın pisləşməsi, təbii fəlakətlərin meydana gəlməsi və onların həllinin tapılması təşkil edirdi.

“Rio Bəyannaməsi”, “Davamlı inkişaf” konsepsiyası “XXI əsrin Gündəliyi”, “Əhali və inkişaf üzrə fəaliyyət proqramı”, “Vyana Bəyannaməsi”, “Kopenhagen Bəyannaməsi”, “Pekin Bəyannaməsi”, “Habitat-2”, “Minilliyin Bəyannaməsi”, “Yohannesburq Sammiti” adlı BMT-nin sənədlərinin əsasında reallaşdırılır.

“Davamlı inkişaf” və “Davamlı iqtisadi inkişaf” məfhumları Davamlı inkişaf konsepsiyasını formalaşdıran amillərdir. Davamlı iqtisadi inkişaf məfhumu iqtisadiyyatın bütün sferalarında geniş dərəcədə yayılmışdır. Davamlı iqtisadi inkişaf məfhumu, özündə insan faktoruna əhəmiyyət verən mövcud əhalinin iqtisadi və sosial ehtiyaclarının qarşılınması zamanı gələcəkdə olan nəsillərin də ehtiyaclarını göz önünə alan mədəni və təbii resursların xüsusi qayğı ilə və diqqətli şəkildə sərf olunmasını nəzərdə tutan sistemli və kompleks yanaşmadır. Yoxsulluqla mübarizə, resurs tələbatının məhdud olmasını nəzərə alaraq insanların normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi və dünya əhalisinin arasında resurs imkanlarının bərabər olaraq bölüşdürülməsi konsepsiyanın mahiyyətini əks etdirir.

Ölkəmizdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi Dövlət proqramının çərçivəsində turizm sektorunun önündə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilib:

1. Turizm sektorunu inkişaf etdirmək məqsədi ilə turizm sektorunun inkişafına aid Dövlət Proqramının və bu sektora aid standartların hazırlanması;

2. Regionlarda (turizm və rekreasiya zonalarında) turizm fəaliyyətinin stimullaşdırmaq, turizmdə informasiya-təbliğat işinin gücləndirmək məqsədilə mövcud olan informasiya mərkəzlərinin işinin təkmiləşdirilməsi;

3. Dövlət İnvestisiya Proqramı vasitəsi ilə turizm infrastrukturunun inkişafı (rabitə, elektrik enerjisi, qaz, yol və s.);

4. Milli, sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni, və təbii xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq alternativ turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi (kənd turizmi, ekoturizm və s.) və müvafiq olan turizm marşrutlarının yaradılması.

S.A.Sevastyanovanın və V.S.Boqolyubovun elmi yanaşmalarına görə turizmin davamlı inkişafı anlayışı iqtisadi artımın mümkün həddlərinin çərçivəsində turizmin dinamik baxımdan dəyişən məqsədlərinin nailiyyətləri istiqamətindəki tendensiya başa düşülür (məhdudiyyətlərin: təbii, sosial, ekoloji, iqtisadi və sair). Lakin bu ifadədə, fikrimizə görə, yalnız turizmin məqsədləri əksini tapıb, regionun məqsədləri nəzərə alınmayıb. Bu səbəbə görə bu o qədər də dəqiq deyil, ona görə ki, turizm fəaliyyəti konkret mövcud regionlarda həyata keçirilir. Bununla əlaqədar, fikrimizcə, sözü gedən məfhumun daha dolğun və dəqiq tərifini alim L.V.Vasilyeva vermişdir. Bu səbəbdən turizmin davamlı inkişafı, məhdud mənbələrdən səmərəli istifadə şəraitində turizmin hədəflərinə çatmağı hədəf alan regional mühitdə gedən prosesdə əks olunur. Bu yanaşmanın global turizm meylləri ilə uzlaşdığına görə bu baxışın qanuniliyi görülməyə bilər. Məsələn burasındadır ki, təbii və mədəni komplekslərin qorunub saxlanması davamlı turizmin inkişafı üçün ilkin şərt olduqda bu tendensiyalar yeni turizm markasının formalaşmasını müəyyənləşdirir.

Davamlı turizmin inkişafının əsas xüsusiyyətlərindən biri bütün fondların müasir şəraitə uyğun olaraq yenilənməsi və çoxalmasıdır. Davamlı təkrarlanma və yeniləmə dinamikasında görülən xidmət prosesi üç yolla ifadə edilə bilən köhnəlmə konsepsiyasını əks etdirir. Əsas fondların fiziki köhnəlməsi əsas vəsaitlərin hissələrinin iş prosesində istifadəsi və təbiətin təsiri altında maddi köhnəlməsidir. Əsas fondların amortizasiyası, ayrı-ayrı elementlərin texniki tərəqqisinə görə fondların amortizasiyasındadır. İqtisadi köhnəlmə termini, çəkilən xərclərin tam ödənilmədiyi və müəssisənin təklif etdiyi xidmətlərə ehtiyac duyulmayan müəssisənin vəziyyətini ifadə edir. Turizmin inkişafı bir çox cəhətdən tələbdən asılıdır və onun təsiri altında formalaşır. Xidmət sektorundakı tələb çevik və dəyişkən olduğundan mənəvi və iqtisadi amortizasiya fiziki amortizasiyadan daha sürətli baş verir. Məsələn, elit bir kurort olan bir turizm yeri çox populyar ola bilər. Ancaq zaman keçdikcə turistlərdən (xidmət istehlakçılarının əsas hissəsini təşkil edən turistlər) mövcud xidmətlərə tələb aşağı düşə bilər. Başqa sözlə, kurortlarda dincəlmək artıq moda deyil, ancaq aktiv

istirahət formaları ilə (məsələn, dağ xizəyi) birləşdirməyə meyl ola bilər. Bu, kurortun kritik bir fiziki köhnəlmə səviyyəsinə çatmaması və həm mənəvi, həm də iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə köhnəlməsi ilə izah olunur. Belə bir problemdən qaçınmaq üçün çoxalma proseslərini vaxtında tətbiq etmək lazımdır. Turizm obyektlərinin planlaşdırılması, tikilməsi və istismarı zamanı bu əvvəlcədən nəzərə alınmalıdır. Bu proses təbiətinə görə geniş və sadə çoxalma formasına aiddir. Geniş yenidən istehsal yenilik, konversiya, texniki sistemlərin tamamilə yenidən qurulması, sistemlərin modernləşdirilməsi, yeni tikinti və sair.

Qeyd etmək lazımdır ki, getdikcə daha çox tədqiqatçı, ümumiyyətlə turizmin davamlı inkişafı üçün əsas amillərdən biri kimi insanların və cəmiyyətin çoxalmasına xüsusi diqqət yetirirlər. Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, turizmdəki təkrar istehsal proseslərin digər bir xüsusiyyəti də cəmiyyətdəki təkrar istehsal prosesləridir. Bir tərəfdən, təlim, mübadilə və ixtisasartırma kursları vasitəsilə işçi qüvvəsinin çoxaldılması mövcuddur. Bu prosesə ehtiyac təklif olunan xidmətlərin keyfiyyətindəki dəyişkənlikdən irəli gəlir. Digər tərəfdən, turistlərin çoxalmasını aşağıdakı iki məqam özündə ehtiva edir:

- Fiziki istirahət. Bu vəziyyətdə turist daha sakit bir həyat sürətinə (kurortda dincələrkən) və ya əksinə, daha sıx bir həyat sürətinə (xizək sürmə) keçir. Nəticədə insan bədəni daha sağlam olur, insan daha nikbin olur və sağlamlığı yaxşılaşır. Beləliklə, fiziki qüvvələrin çoxalması turistlərin səyahətini əhatə edir.

- Mənəvi istirahət. Turist başqa bir mədəni aləmə səyahət edir, yeni bilik və təəssürat əldə edir. Ziyarət yerlərini səyahət etdikdə müxtəlif sanatoriyalara, dağ yamaclarına, dəniz sahillərinə və digər tarixi obyektlərə toxunacaqdır (tarixi obyektləri ziyarət edirsinizsə), keçmiş mədəniyyətə yaxınlaşacaq (muzey sərgilərini bilirsinizsə), təbiəti olan insanlarla tanış olun (ziyarət edin təbii obyektlər), yəni insanın ürəyindəki duyğu yüksəlişinə, yaxşı əhval-ruhiyyəyə və beləliklə rifaha səbəb olan bütün obyektlər onun fiziki və zehni sağlamlığına müsbət təsir göstərir. Turist müxtəlif mədəniyyətlərin incəliyini sağaldır, yeni bilik və təəssüratlar əldə edir. Görməli yerləri,

müxtəlif sanatoriyaları, dağ yamaclarını, dəniz sahillərini və digər tarixi hadisələri ziyarət etmək (tarixi obyektləri ziyarət etmək vəziyyətində) keçmiş mədəniyyətləri artırır. Duygusal bir yüksəlişə, yaxşı bir ruh halına və bununla da insanın qəlbində bir insanın rifahına səbəb olan bütün obyektlər onun fiziki və zehni sağlamlığı üçün müsbətdir. Emosional cəhət turistlər üçün çox vacibdir, uzunmüddətli səyahət təəssüratları və bilikləri uzunmüddətli yaddaşdan silinmir ki, bu da çox müsbət emosiya doğurur, insanın ruhi və emosional vəziyyətinə çox yaxşı təsir göstərir. Beləliklə, mənəvi çoxalma sosial-mədəni (təkcə turistlərlə deyil, həm də turistlərlə, yerli cəmiyyətlə görüş, boş vaxt) və turist təəssüratlarının çoxalması - turistin istifadə etdiyi mühitdən bölünə bilər. Daim istirahət etmək, işdəki problemlər barədə düşünməmək və eyni zamanda məşq zamanı səyahət haqqında düşünə bilmək və eyni zamanda yeni biliklər əldə etmək beyni sakitləşdirir.

Müxtəlif nəzəriyyələrin və fikirlərin təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, davamlı turizm ətraf mühit, mədəniyyət və cəmiyyət üçün nəticələrin anlaşılmasına kömək edir, fayda və xərclərin ədalətli bölüşdürülməsini təmin edir və iqtisadi və mədəni rifaha töhfə verir.

Lakin araşdırılmış yanaşmalar dairəsində V.Y.Voloşina və R.V.Xaçmamuk turistlərin özlərinin maraqları, tələbatları, habelə turizmin inkişafında mühim yer tutan təkrar istehsal prosesləri nəzərə alınmamışdır. Bizim qənatimizə görə, araşdırılmış problem kontekstində L.V.Vasılyeva tərəfindən təklif olunmuş prinsiplər daha dolğun və işlənib hazırlanmış hesab edilə bilər. Buraya aşağıdakılar aiddir: təkrar istehsal proseslərində innovasiya fəaliyyətinin prioriteti prinsipi; mümkün ola biləcək mənfi fəsadların minimallaşdırılması prinsipi; turistlərin tələbatlarının təmin edilməsinin maksimalaşdırılması prinsipi; turizm fəaliyyətinin sosiallaşdırılması prinsipi; qarşılıqlı mübadilə və əməkdaşlıq prinsipi; turizm fəaliyyətinin effektivlik prinsipi.

Bununla əlaqəli, resursların məlum bölgüsünə əsaslanaraq turizmin dayanıqlı inkişafını əhatə edən resurs təminatını aşağıda olan kimi qruplaşdırma bilərik:

- bərpa oluna bilməyən resurslar (məsələn turizm əraziləri, mədəni-tarixi dəyərlər, müalicəvi su mənbələri və başqaları). Belə resurslar tükənəndir, onlardan istifadənin effektivliyinə xüsusi diqqətlə yanaşılması, istifadəsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış normativlərin təyinin olunması tələb edilir.;

- bərpa olunan resursları: texniki və informasiya sistemləri resursları, peşəkar kadrlar resursları, yerləşdirilmə vasitələri resursları və sair;

- inkişafı stimullaşdırma bilən resurslar (məsələn mədəni, elmi-texniki, intellektual resursları). Onların bu növləri turizm inkişafının əsasını təşkil edir ki, bu da turizm resurslarının sisteminin təsnifatında qeyd edilənlərin əhəmiyyətini və rolunu təyin etmiş olur;

- mənfi olan halların baş verməsinin qabağını alan və bunu qabaqlayan bilən resurslar (müddafiyə institutları, normativ-hüquq sistemi, təbiətin qorunması sistemi və sair).

Həmin qrupun xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, onlar, bir qayda kimi kommersiyyalaşmamışdır, lakin həmin resursların əmələ gəlməsinə çox hallarda iri, əsas etibarlı ilə büdcə vəsaitlərinin xərcləməsi tələb edilir. Məsələn ekoloji monitoring, turizm polisi, ictimai təhlükəsizlik və sair sistemlərin yaradılması.

Bu şəkildə turizm sisteminin davamlılığını təsvir edən modellər və göstəricilər dəsti, müəyyən bir bölgədəki sistem fəaliyyətinin və qaynaqlarının spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən daha çox fərdi göstəricilərlə tamamlana və təkmilləşdirilə bilər. Eyni zamanda, turizm sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsi turizm potensialının istifadəsində qətiyyət, səmərəlilik və davamlılığın göstəricisi ola bilər.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZM SEKTÖRÜNÜN VƏZİYYƏTİ

2.1. Turizmin növləri

Bildiyimiz kimi, turizmin növləri çoxluq təşkil edir. Bunlardan bəziləri 1-ci fəsildə qeyd olunmuşdur. İndi isə turizmin növlərilə daha yaxından tanış olaq.

Müalicə məqsədli turizm. Dünyada geniş yayılmış bir turizm növüdür. Hər kəsə açıq olan bu turizm sahəsində əksəriyyət yaşlılara məxsusdur. Nədənsə, müəyyən bir yaşdan sonra insanlar daha həssas olur və sağlamlıqlarına baxırlar. Bu səbəbdən turizmdə çalışan insanlar bu amildən istifadə edirlər. Aşağıda xidmət səviyyəsinə görə Avropada populyar olan bəzi yerlər və turlar qeyd olunmuşdur:

Roqaşka Slatina (Sloveniya). Azərbaycan da bura daxil olmaqla dünyanın bir çox yerlərindən bura gələnlərin sayı az deyil. Gözəl təbiətilə seçilən bu kurort xüsusi ilə “Donat Mg” olaraq tanınan müalicəvi suyu ilə məşhurdur. Turları “Travel Case” şirkəti təşkil edir. Burada bir nəfər üçün istirahətin qiymət 14 gün 15 gecəlik təxmini olaraq 1880 avronu əhatə edir.

Karlovi Varı (Çexiya). Şəhərdə çox sayda bulaqlar mövcuddur. Onlardan ən istisi Termal Bulağıdır. Burada müalicə kursu 10-14 gün və ya 21 gün davam edir. Bu istirahət mərkəzində istirahət etmək üçün isə qiymət 1735 dollar dəyərindədir.

Turskavça –Jeneva (Ukrayna). Bura dörd ulduzlu istirahət mərkəzidir. Qiymət hər 1 nəfər üçün 335 dollar civarındadır. Bu qiymətə oteldə gecələmək, gündə 3 dəfə yemək daxildir.

Yessentuki (Rusiya). “Baku Holiday Travel” tərəfindən təqdim olunan turda 14 günlük istirahətin qiyməti 1367 dollar təşkil edir.

“Heviz gölü” (Macarıstan). “Max Travel” şirkəti tərəfindən keçirilən turda turistlər Hevi istirahət mərkəzində istirahət edirlər. Avropanın digər müalicəvi şəhərlərində prosedurlar olduğu kimi burada da müalicə təbii mineral sularla aparılır. Bu istirahət mərkəzində 2 nəfərin 15 gün qalması üçün ödənilən məbləğ isə 1600 dolları əhatə edir.

Azərbaycanda tibbi turizmin inkişafı üçün potensial bölgələr vardır. Ölkəmizdə olan təbii sərvətlər bunu qeyd etməyə imkan verir. Belə bölgələrə misal kimi Naxçıvanda yerləşən “Duzdağ”ı, Naftalanı, Qalaaltını göstərə bilərik.

Azərbaycan daxilində tibbi turizmdən söhbət açılırsa əvvəl ağıla gələn adlardan biri Naftalan ərazisində yerləşən sağlamlıq mərkəzidir. Buraya ziyarət üçün gələn turistlərin arasında yerli turistlər ilə yanaşı xarici turistlərin də çoxluq təşkil etdiyini görmək olar. 2018-ci il üzrə göstəricilərə əsasən şəhərə 35 513 turist gəlmişdir ki, bunlardan da 11 064 nəfəri xarici turistlərdir. Bu qeyd olunan göstəriciyə əsasən ötən ildəki rəqəmlərə görə turist sayında 36 faiz artım olmuşdur.

Son vaxtlar Azərbaycanda müasir və dünya səviyyəsində olan Naftalan, "Çinar", "Qarabağ", "Qaşaltı", istirahət və sağlamlıq mərkəzlərini ziyarətə gələn turistlərin sayı artır. Turistlər mərkəzlərə Latviya, Qırğızıstan, Rusiya Federasiyası, Özbəkistan, Türkmənistan, Ukraynadan, Qazaxıstan, həmçinin Almaniya, Türkiyə, Kanada, Polşa, Fransa, İsrail və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərindən gəlirlər.

Naxçıvan şəhərindəki "Duzdağ" istirahət və müalicə mərkəzi də ölkəmizdə tibbi turizmin inkişafında mühüm rol oynayan yerlərdən biridir. Həm yerli, həm də xarici turistlər tənəffüs yollarının xəstəlikləri və oynaq ağrıların müalicəsi üçün mərkəzə gəlirlər. Burada müalicə paketləri iki növdə təklif olunur: tək nəfərlik və iki nəfərlik müalicə. Hər müalicə paketinin ayrıca qiyməti var. “Single Room” adlanan tək nəfərlik paketin qiyməti 7 günlük 650 AZN, “Double Room” adlanan iki nəfər üçün paketin qiyməti isə 970 AZN təşkil edir.

Tibbi turizm baxımından dünyada ən çox səyahət edilən 5 ölkə var və bir neçə ildir populyarlıq baxımından bu ölkələr ilk 5-də yer alır.

- Hindistan
- Türkiyə
- Brazilya
- Tayland

- Malayziya (<https://travelnews.az>, 2018)

Turizmin digər bir növü də İxtisaslaşmış turizmdir. Son dövrlərdə ən geniş yayılmış və az qala gəlirli turizm növlərindən biridir. Xüsusi turizm, müəyyən yerləri, idmanla əlaqəli normaları təsvir etmək, bilik və bacarıqları genişləndirmək və xüsusi bir formada tura çıxan turistləri müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan bir termdir. Bu turizm növünə çox vaxt idman turizmi deyilir.

Əvvəllər idman sektorunun turizmə necə fayda gətirdiyi müəyyənləşdirilirdi. Bununla yanaşı, bu məsələyə daha geniş bir baxış bucağından baxmağın vacibliyini də vurğulayır. İdmanın bir çox növü əhatə edən geniş bir sahə olduğu bilinir. Hər il dünyanın yüzlərlə şəhərində yüzlərlə nüfuzlu beynəlxalq idman yarışları keçirilir. Ən populyar idman növlərinə futbol, Olimpiya Oyunları, Qış Olimpiya Oyunları , Formula 1 yarışları daxildir.

Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə keçirilən “Baku 2015” Yay Olimpiya Oyunları turizmin inkişafında böyük rol oynadı. “BBC News Azərbaycanca” saytında yayımladığı məlumata görə, bu məlumat verilir: Yay Olimpiya Oyunlarına planlaşdırılan xərclər 1 milyard manatdır. Bu məbləğin 2015-ci il dövlət büdcəsindən hesablandığı bildirilir. 2013-cü ildə idman qurğularının inşası və infrastrukturun yenilənməsi üçün 345,7 milyon manat xərclənmişdir.

Qeyd edilən məbləğdə həmçinin Bakıda Olimpiya Oyunları vaxtı istifadədə olacaq Tofiq Bəhramov Respublika Stadionunun əsaslı təmiri, Gimnastika Kompleksinin və Su İdman Sarayının inşası həyata keçirilib.

2014-cü ildə idman obyektləri üçün əlaqəli xərclərə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər aşağıdakılardır:

- Avropa oyunları parkının tikintisi üçün – Yüz əlli milyon AZN
- Bakıda Su İdman sarayının layihəsi və tikintisi – Yüz doxsan milyon AZN
- Bakı Olimpiya Stadionu üçün – İki yüz səksən milyon AZN
- Gimnastika kompleksinin tikintisinə – Yetmiş doqquz milyon AZN

- Mingəçevirdə kanoe idman yarışlarına görə "Kür" olimpiya idman tədris mərkəzi üçün əlavə işlərin yerinə yetirilməsinə – Doqquz milyon dörd yüz min manat AZN
- Stend atıcılığı üzrə kompleksin sökülüb yenidən qurulmasına – Yetmiş milyon AZN
- Heydər Əliyev idman-konsert kompleksinin əsaslı təmirinə – Otuz altı milyon səkkiz yüz min
- Əl Oyunları Sarayının əsaslı təmirinə – İyirmi yeddi milyon AZN

[https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2015/06/150625_european_games_budget BBC News Azərbaycanca saytı, 2015]

Belə ki, “Baku 2015” Yay Olimpiya oyunları üçün ayrılan büdcənin bir hissəsi 2014-cü ilin büdcəsinə aiddir. Bu ilin göstəricilərində idman obyektlərinin inşası və gənclər siyasətinin aparılması, yenilənmə tədbirlərinin icrasına bir milyard doqquz yüz otuz üç milyon AZN büdcədən ayrılıb. Bu vəsaitin hesabına “Baku 2015” Yay Olimpiya Oyunları üçün Avropa Oyunları Parkının, Su İdman Sarayının, Gimnastika Kompleksinin, Bakı Olimpiya Stadionun və bundan başqa Respublikada doqquz regionda Gənclər evi, on bir regionda Olimpiya İdman Komplekslərinin tikilməsi baş tutmuşdur.

Azərbaycanda keçirilmiş digər önəmli yarış “Formula 1” oyunlarıdır. 2018-ci ilin göstəricilərə əsasən 2017-ci il ilə müqayisədə ümumi tamaşaçı iştirakçısı 32%, bilet satışı isə 23% artmışdır. Satılan biletlərin 25%-i isə xarici turistlərin payına düşür.

2018 ci ildə “Formula 1” Yarışlarını izləyə bilmək üçün paytaxt Bakıya gələn əcnəbi turistlərin sayı keçən il ilə müqayisədə 32% artmışdır. Yarışları canlı izləmək üçün dünyanın 77-ə yaxın ölkəsindən turistlər Bakıya gəlmişlər. 2018 ci ildə aparılmış araşdırmalara əsasən bu ilə kimi “Formula 1” yarışlarından iki yüz səksən yeddi milyon üç yüz min AZN gəlir əldə edilib. Qeyd olunan məbləğə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarında, mehmanxana və otel, həmçinin peşəkar xidmətlər, restoran, kənd

təsərrüfatı, nəqliyyat, poçt və telekommunikasiya, mədəni və sosial xidmətlər, topdan ticarət və elektrik, su, qaz və digər sektorlarda qeydə alınan gəlirlər daxil edilir. “<https://www.bakucitycircuit.com>” saytı əsasına istinadən qeyd oluna bilər ki, turizm sahəsi birbaşa olan gəlirə əsasən əsas mövqedə dayanır.

Paytaxtımızda keçirilən 2 yarış zamanı iyirmi iki milyon səkkiz yüz min USD gəlir əldə olunmuşdur. Əldə olunan bu vəsait turizm sektorundan gələn gəlirlərə aid olunur. Bu müddətdə ümumi yüz altmış dörd milyon üç yüz min USD birbaşa gəlir əldə olunub. Bu məbləğə paytaxtımıza gələn xarici vətəndaşların, yarışlar iştirak edən idmançıların otel, iaşə obyektləri, nəqliyyat ilə bağlı və digər göstərilmiş xidmətlərin qarşılığında alınan gəlirlər aid olunur.

Paytaxtımızda keçirilən iki “Formula 1” yarışını ərəfəsində əldə edilən yüz on dörd milyon USD dolaylı gəlirlər kimi qeyd olunur. Göstərilmiş məbləğin on altı milyona yaxını turizm sferasına aid olunur. (<https://www.bakucitycircuit.com>, 2017)

Ölkəmizdə keçirilən digər beynəlxalq yarış 2017-ci ildə olmuşdur. Gənclər və İdman Naziri Azad Rəhimov Azərbaycanda keçirilmiş “IV İslam Həmrəyliyi Oyunları” nda sadəcə bilet satışından üç milyon manata yaxın gəlirin götürüldüyünü açıqlamışdır. Həmçinin də yarışları canlı izləmək məqsədi ilə 58 ölkədən 360 000 minə yaxın izləyicinin gəldiyi söyləmişdir. Yarışın açılış və bağlanış mərasimlərinə 20 milyon dollara yaxın vəsait ayrılmışdır.

UEFA Avroliqasının bu mövsüm üçün həlledici finalının 2019-cu ilin mayında paytaxt Bakıda keçirilməsi ölkəmiz üçün daha bir böyük uğurdur. Hal-hazırda bu idman növü izləyici baxımından dünyada birinci yerdədir. Əvvəlki mövsümlərdə finala yüksələn klub azarkeşləri sevimli komandalarına dəstək olmaq üçün xaricə səyahət etdilər. Əlbətdə ki, bu, turizmə yalnız fayda verə bilər.

AFFA-nın baş katibi Elxan Məmmədov 2019-cu ilin may ayında keçiriləcək final oyunu üçün ən ucuz biletin 37 avroya və ən bahalı bilet isə 135 avroya başa

gələcəyini açıqladı. Ötən mövsüm Fransadakı son oyun üçün ortalama qiymət 95 avro idisə, bu ilki final üçün bir biletin ölkəmizdə ortalama qiyməti 70 avrodur.

2017-ci ilin rəqəmlərinə baxsaq, qonşu Gürcüstanda turizm gəlirinin həmin il 2,7 milyard dollar olduğunu görürük. Gürcüstan Dövlət Bankı bu barədə rəsmi açıqlama verib. Bu, keçən ilə nisbətən 584 milyon dollar çoxdur. Elə həmin il Gürcüstanı 7 milyon 524 min 938 xarici turist ziyarət etdi. Təbii ki, buraya gələnlər arasında ölkəmizdən gələn turistlər də var. Yəni bu il ölkəmizi Gürcüstana tərk edən turist sayı 1 milyon 674 min 978 nəfərdir. Müqayisə üçün cari ildə Azərbaycana gələn əcnəbilərin sayı 2 milyon 671 min 995 nəfər idi. Bu, əvvəlki ilə nisbətən 20% artım deməkdir.

(<http://sportnet.az/futbol/45494-avroliqa-2019-biletlerin-qiymeti-ve-satish-tarixi-achiqlandi.html>, 2018)

2.2. Azərbaycanda Turizm sahəsində qeydə alınan statistik məlumatlar və onların təhlili

Mərkəzi bankın məlumatına görə, yalnız 2017-ci ilin birinci yarısında Azərbaycanda qarşılıqlı turizm xidmətlərindən gəlir 2,5 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Xarici turistlərin Azərbaycandakı ümumi xərcləri təxminən 1,3 milyard ABŞ dolları, xaricdəki azərbaycanlı turistlərin xərcləri isə 1,2 milyard ABŞ dolları idi. Digər tərəfdən, xarici turistlərin Azərbaycanda çox pul xərcləməsinin səbəblərindən biri də turizmlə əlaqəli xidmətlərin nisbətən baha olması ilə əlaqədardır.

Bəzi iqtisadçı-ekspertlərə görə qonşu Gürcüstana səyahət edən bir turistin qiyməti 293,2 dollar, ölkəmizə gələn turistin orta hesabla qiyməti 527,6 dollardır. Bu amil təbii olaraq Azərbaycanın turizm sektorundakı mövqeyini zəiflədir. Məsələn, qonşu Gürcüstanda bir xidmət üçün turistlər 10 ABŞ dolları ödəyərsə, qiymət ölkəmizdə biraz daha yüksək olacaqdır.

Statistikaya görə, 2018-ci ilin ilk üç ayında Azərbaycanda otellərdən gələn gəlir 74,1 milyon manat civarında olub. TravelNews.Az xəbər verir ki, bu məbləğin 62,5%

-i otaq təminatına, 23,7% -i içkilər daxil olmaqla qida satışından, 4,8% -i müalicə və səhiyyə xidmətlərindən, 7,3% -i digər xidmətlərin göstərilməsindən gedir.

2017-ci ili başqa ölkələrlə müqayisə etsək, Türkiyəni göstərmək olar. Bu il ölkəni 32,21 milyon xarici turist ziyarət etdi. Bu, əvvəlki ilə nisbətən 27,86% artım deməkdir. Türk iqtisadiyyatına fayda gətirən ən əhəmiyyətli sektorlardan birinin turizm olduğu bilinir. 2017 rəqəmlərinə görə, Türkiyə turizm sektorundan 26 milyard 285 milyon 658 min dollar qazandı. Azərbaycanda otel otaqlarının orta statik istifadəsi 20 % idi. Bu barədə ətraflı statistika aşağıdakı cədvəldə qeyd olunmuşdur:

Cədvəl 1: Azərbaycandakı mehmanxanaların nömrə fondundan istifadəsinin orta statik göstəricisi

Naftalan	52 %
Bakı	32.1 %
Qusar	24.2 %
Qəbələ	22.9 %
Quba	21.7 %
Naxçıvan Muxtar respublikası	9.1 %
Lənkəran	7.6 %
Şəki	6.5 %
Şamaxı	4.2 %
Gəncə	2.8 %
Qax	2.5 %
Və digər rayon və bölgələr	2.5 %-dən aşağı

Mənbə: TravelNews.Az saytında verilən məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2018-ci ildə Azərbaycanda 3 milyon 260 min qonağın otellərdə qaldığı bildirilir. Xarici turistlərin daxil olduğu bu say, ölkədəki otellərin yerləşdiyi şəhərlər tərəfindən bölünə bilər:

2018-ci ildə Azərbaycanda otellərin dövriyyəsi 349,4 milyon manat olub. Bu rəqəm 2017-ci illə müqayisədə 26,5% artıb. Göstərilən məbləğdən:

- otel otaqlarının təmin edilməsi üçün 66,9 %;
- İçkilərin və müxtəlif qidaların satışından 24 %;
- tibbi xidmətlər üçün 3,3 %;

-5.8 % digər xidmətlərdən əldə edilmişdir.

2018-ci ildə Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanında rekord sayda sərnişin qeydə alınıb. Bu il hava limanında təxminən 4 milyon 440 min sərnişin qəbul edildi. Bu rəqəm 2017-ci illə müqayisədə 9% çoxdur. Bundan əlavə, AZAL 2018-ci ildə 1.880.000, Buta Airways isə 443.000 sərnişin daşıyıb. Ümumiyyətlə, beynəlxalq səviyyədə 3 milyon 810.000, regional səviyyədə isə 620.000 sərnişin daşınmışdır.

Cədvəl 2: Ölkədəki mehmanxanaların şəhərlər üzrə faiz bölgüsü

Şəhər	Faiz
Bakı	59,1%
Qəbələ	10,4 %
Xaçmaz	5,4 %
Naftalan	4,1%
Quba	3,8%
Qusar	3,6%
Naxçıvan	2,9%
Qax	0,9%
Gəncə	0,9%
Lənkəran	0,8%
Digər şəhər və ya rayonlar	8,1%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən tədqiqatı aparən tərəfindən yazılmışdır.

"Azəraeronaviqasiya" Hava Hərəkəti təşkilatının (AZANS) 2018-ci il üçün göstərdiyi statistikada Azərbaycanın hava məkanından 160 min reysin istifadə olunduğu bildirilir. Həmin reyslərdən 96 minə yaxını tranzit daşımalara şamil edilir. Bu rəqəm AZANS-ın fəaliyyəti tarixində rekord göstərici olmuşdur.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, otellərdə qalan əcnəbilərin sayı 2 milyon 496 min nəfər olub. Bu, əvvəlki ilə nisbətən 20,4% artım deməkdir. Ölkədəki gecələmələrin 68,5% -i bu idi. Xarici vətəndaşların arasında Birləşmiş Ərəb Əmirliklərindən gələnlərin sayının çoxluq təşkil etdiyi siyahı aşağıda verilmişdir:

Cədvəl 3: Xarici ölkələrdən gələn turistlərin Azərbaycandakı mehmanxanalarda gecələmə siyahısı

Ölkələr	Faiz
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	13,8 %
Rusiya Federasiyası	11,35
Səudiyyə Ərəbistanı	8,8%
İran	4,9 %
Türkiyə	4,3 %
Hindistan	4,2%
İsrail	3,8%
Küveyt	3,1%
İraq	2,7%
Böyük Britaniya	2,6%
ABŞ	2,6%
Pakistan	2,5%
Qətər	2,4%
Qazaxıstan	1,6%
Oman	1,3%
Almaniya	1,2%
Ukrayna	1,1%
Bəhreyn	1,0%
Digər ölkələr	26,8%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən tədqiqatı aparan tərəfindən yazılmışdır.

2018-ci ildə Azərbaycanın 6 xarici ölkədə rəsmi turizm agentlikləri fəaliyyət üçün müqavilə imzalanmışdır. Razılığa əsasən, agentliklər Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Riyad, Səudiyyə Ərəbistanı, Dubay, Almaniyanın Frankfurt, Çinin Pekin, Rusiyanın Moskva və Hindistanın Mumbay şəhərlərində fəaliyyət göstərəcək. Bu layihənin məqsədi ölkəmizə turist axınını daha da artırmaq, Azərbaycanı xaricdə tanımaq və turizm sektorunun inkişafına töhfə verməkdir.

Dünyadakı turist axınından asılı olaraq bəzən bütün ölkə, bəzən ayrı-ayrı şəhərlər xüsusilə fərqli ola bilər. Dünya Turizm və Səyahət Şurasının turizmin ÜDM-dəki

payına dair 2018-ci il hesabatına görə, Şanxay 35 milyard dollarla siyahıda birinci yerdədir. Çinin paytaxtı Pekin 32,5 milyard dollarla siyahıda ikinci yerdədir. Fransanın paytaxtı Paris 28 milyard dollarla üçüncü yerdədir.

İlk onluğa daxil olan digər şəhərlər New York, Orlando, Las Vegas, Tokyo, Bangkok, Shenzhen və Meksikadır.

Dünya ölkələri turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün fərqli metodlardan istifadə edirlər. Bir çox ölkə bu amillərdən, məsələn turizm sektorunda, təbii və coğrafi xüsusiyyətlərinə və cazibədar gözəlliyi ilə seçilən yerlərə sahib olduğuna görə istifadə edir. Bir çox ölkədə turizm sektoruna müsbət təsir göstərən yeniliklər xidmət sektorunda tətbiq olunur. Məsələn, Lüksemburqda 2019-cu ilin yayında yerli ictimai nəqliyyatın pulsuz olmasına qərar verildi. Bu ölkəyə turistləri cəlb edir. Digər tərəfdən, ölkəyə gələn turistlər aşağı nəqliyyat xərcləri və nəqliyyat problemlərinin maksimum həlli ilə maraqlanırlar. Çünki nəqliyyat ölkədəki turistlərin rahat hərəkəti üçün çox vacib bir amildir.

Dünyada turist axını ilə xarakterizə olunan bölgələr var, məsələn, Şərqi Asiya, Qərbi Avropa, Cənubi Amerika. Bu turizm axınları sayəsində bölgədəki ölkələr iqtisadi cəhətdən inkişaf edir, önümüzdəki mövsümlərdə turizm sektoruna daha çox sərmayə yatırırırlar və bundan əldə etdikləri gəlirlə turizmin davamlı inkişafına başqa sahələrə də investisiya yatırırırlar.

Digər bir nümunə, Kanadada qonaqpərvərlik sənayesində texnoloji yeniliklərin tətbiqidir. Kanadanın “Aprilli Design Studio” şirkəti sərbəst daşınan otel otaqlarının istehsalını hazırlayır. 2030 il üçün istifadəyə verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bu otaqlarda hər otaqda 5 nəfər rahat dincələ bilər. Dünyanın başqa heç bir ölkəsində belə bir layihə olmayıb. Əlbətdə ki, bu bir çox turist üçün maraqlı olacaq və bu ölkəyə səyahət edəcəkdir. (<https://travelnews.az/2018/12/10/otellərin-gələcəyi-gəzən-otaqlar/>, 2016)

Xarici vətəndaşların Azərbaycandakı mehmanxanalarda gecə qalmaqlarının şəhərlər üzrə bölgüsü belədir:

Cədvəl 4: Əcnəbi vətəndaşların ölkə ərazisi üzər şəhərlərə nəzərən gecələmə siyahısı

Şəhərlər	Faiz
Bakı	74,2%
Qəbələ	10,0%
Naftalan	3,7%
Qusar	3,2%
Naxçıvan	3,1%
Quba	3,0%
Digər şəhər və rayonlar	2,8%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumatlara əsasən tədqiqatı aparan tərəfindən yazılmışdır.

Digər bir turizm növü ekstremal turizm adlanır. Adından da göründüyü kimi, bu idman növü ekstremal idman növləri ilə əlaqələndirilir. Ekstremal idman növləri bu gün sürətlə inkişaf edir və böyük bir infrastrukturun qurulmasını tələb edir. Azərbaycan Aviasiya və Ekstremal İdman Assosiasiyası aşağıdakı ekstremal turizm növlərinin həyata keçirilməsini təşkil edir:

- Qış idman növləri
- Dağ turizmi
- Speleo turizmi
- Piyada turizmi

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ölkəmizdə qış turizmi inkişaf etmişdir. Qusar və Qəbələdə lazımi infrastruktur yaradılmış və turistlərin istifadəsinə verilmişdir. Qusardakı Şahdağ turizm kompleksi 50 yerli turizm şirkəti ilə əməkdaşlıq edir. Statistika görə, 15 dekabr 2016-cı il - 5 yanvar 2017-ci il tarixlərində Şahdağı 36 min turist ziyarət edib.

Azərbaycanın qış turizmi üçün inkişafını təmin edən digər bir şəhər Qəbələdir. Kayak mövsümü burada 15 dekabrda başlayır və 31 Marta qədər davam edir. Bu müddət ərzində turistlərə kanoe, xizək və qar motosikleti kimi əyləncələr təklif olunur. “TurStat” analitik agentliyinə görə, Azərbaycan 2018-ci il qış turizmi sorğusunda MDB ölkələri arasında ilk üçlükdədir. Anketə görə birinci yeri Belarus, ikinci Qazaxıstan və üçüncü Azərbaycan tutub.

Dövlət sərhəd xidmətinin məlumatına görə, 2018-ci ildə Azərbaycana təxminən 2 milyon 848 min əcnəbi gəldi. Bu, 2017-ci illə müqayisədə% 5,8 çoxdur. Ziyarətçilərin 66,2 faizinin kişilər, 33,8 faizinin isə qadınlar olduğu bildirilir. Xarici vətəndaşların ölkəmizə gəldiyi ölkələr aşağıda yüzədə faizlə sıralanır:

Cədvəl 5: Xarici vətəndaşların gəldiyi ölkələr üzrə

Rusiya Federasiyası	30,9%
Gürcüstan	21,4 %
Türkiyə	10,2%
İran	8,5%
BƏƏ	3,3%
Səudiyyə Ərəbistanı	2,6%
İraq	2,4%
Ukrayna	2,0%
İsrail	1,4%
Digər ölkələrin vətəndaşları	17,2%
Vətəndaşlığı olmayan şəxslər	0,1%

Mənbə: Dövlət Sərhəd Xidmətinin verdiyi məlumatlar əsasında tədqiqat apararı tərəfindən hazırlanmışdır.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin “TurizmFins.az” saytıdan verilən istinada görə: “2018-ci il ərzində BƏƏ və İran İslam Respublikasından başqa digər Körfəz ölkələrindən gəlmiş xarici turistlərin sayında artım olmuşdur. 2017-ci ilə nəzərən Azərbaycana gəlmiş Səudiyyə Ərəbistanının vətəndaşlarının sayında 2,3 dəfə, Bəhreyyədən gələn vətəndaşların sayında 2,1 dəfə, Küveytdən gələn vətəndaşların sayında 1,9 dəfə, Qətərdən gəlmiş vətəndaşların sayında 1,7 dəfə, İraqdan gəlmiş vətəndaşların sayında 7,8 %, Omandan gəlmiş vətəndaşların sayında 7,3 % artım olduğu bildirilir. İran İslam Respublikasından gəlmiş vətəndaşların sayında 33,8%, BƏƏ dən gəlmiş vətəndaşların sayında 8,5 % azalma olmuşdur.”

[<http://turizm.fins.az/xeber/970737/irana-gedenazerbaycan-vetendaslarinin-sayi-keskin-artib.html>,2018]

2018-ci ildə ötən il ilə müqayisə zamanı Azərbaycana Hindistandan gəlmiş xarici vətəndaşların sayı 2,8 dəfə, İsraildən 2,4 dəfə, Türkmənistan, Cənubi Koreyadan

və Misirdən gələnlərin sayı 1,8 dəfə, Çindən gəlmiş xaricilərin sayı 1,8 dəfə çox olmuşdur.

Ölkəmizə gəlmiş xarici vətəndaşların aylara görə bölgüsü isə belədir:

Cədvəl 6: Gəlmiş xarici vətəndaşların aylar üzrə bölgüsü

Yanvar	6,5%
Fevral	5,8%
Mart	9,7%
Aprel	7,7%
May	7,3%
İyun	9,5%
İyul	11,6%
Avqust	11,3%
Sentyabr	8,1%
Oktyabr	7,4%
Noyabr	7,5%
Dekabr	7,6%

Mənbə: Dövlət Sərhəd Xidmətinin verdiyi rəsmi məlumatlara əsasən tədqiqat aparən şəxs tərəfindən hazırlanmışdır.

Gördüyünüz kimi, turistlərin çoxu yay aylarında gəlir. Bu həm də mövsümlə bağlıdır. Ümumiyyətlə, yay və qış dünyada ən çox turist axını olan aylardır.

Ölkəmizə gələn əcnəbilərin əksəriyyəti qurudan, digərləri hava yolu ilə, az bir hissəsi su ilə istifadə edirlər.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dünya Turizm Təşkilatının məlumatına görə, 2018-ci ildə dünyada 1,5 milyard insan səyahət edib. 2017-ci ilin rəqəmlərinə görə, 7% artım var. Yalnız Avropaya təxminən 712 milyon xarici gəlir. Ümumilikdə Amerikaya 214 milyon, Afrikaya 66 milyon, Asiya və Sakit Okeana təxminən 344 milyon turist gəlir.

Turizm sahəsində ən inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sektorunun işçiləri ixtisaslaşmış mütəxəssislərdən ibarətdir. Bir çox ölkədə bu işçilər işə qəbul edildikdə və sertifikat alanda xüsusi imtahan və müsahibələrdən keçirlər. Bu, xidmət keyfiyyətində öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, turizm sektoru xidmətlə sıx bağlıdır.

Ölkəyə gələn turistlər hər sahədəki xidmətdən çox razıdırlarsa, bu həm onun, həm də digər turistlərin geri dönməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, bir turist bir ölkəyə tək və ya qohumlarından biri ilə gələndə, buradakı hər şeydən razıdırsa, onsuz da bu ölkə ilə bağlı xoş xatirələri var. Digər turistlərin bu ölkəyə axın etməsi üçün ölkəsində daha çox şey öyrənməsi kifayətdir. Xidmət sektoru təbii olaraq aparıcı rol oynayır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, xidmət faktoru turizmdə aparıcı rol oynadığı üçün bir çox ölkədə xidmət sektoru ixtisaslı işçilərlə təmin edilmişdir. Azərbaycanda bu istiqamətdə iş aparılmasına baxmayaraq bəzi problemlər qalmaqdadır. Bir çox işçinin turizm sahəsindəki qənaətbəxş olmayan peşəkarlığı bu sahədə bəzi problemlərə səbəb olur. Turizm qloballaşan bir sektor olduğundan, İngilis dili aparıcı dildir. Azərbaycanda bir çox hallarda xidmət sektorunda dili lazımi səviyyədə bilməyən işçilər var. Buna daha çox bölgələrdə restoran biznesində və iaşə obyektlərində rast gəlinir. Belə hallarda, turistlər istəklərini ifadə etmək üçün nə qədər əl hərəkətləri və jestlərdən istifadə etsələr də, bu xarici dilə ehtiyacını azaltmır.

Azərbaycan xalqının mentaliteti, adət-ənənələri və gündəlik həyatı haqqında tanışlıq xarakterli məlumatlar vermək lazımdır. Azərbaycan əhalisinin böyük əksəriyyəti müsəlman olsa da, burada çoxmədəniyyətlilik və tolerantlıq ənənələri çox güclüdür.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAFININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Turizmin inkişafında dövlət və yerli idarə etmənin təkmilləşdirilməsi

Turizmin inkişafı, stasionar problem olmadığı kimi ərazi maraqları və global iqtisadi maraqlar üzərində qurulduğu üçün onun idarə edilməsi əsas əhali, ərazi ölkə iqtisadiyyatının səmərəli təşkili və idarə edilməsi mövqeyində həll olunur. İdarəetmə obyektini kimi, turizmin inkişafı potensial və gəlir əldə etmək məqsədi ilə formalaşdırılan bir sistem kimi başa düşülür. Bu sistemin ərazisində yerləşməsi global məqsədlərlə uzlaşması, üfüqi və şaquli təsərrüfat əlaqələrində olması idarəetmənin təsərrüfat obyektini olaraq turizmin inkişafını stimullaşdırır.

Turizmin inkişafı daha çox ərazi resurslarını iqtisadi dövriyyəyə cəlb etmək və daha çox sahələrdə olduğu kimi az xərclərlə daha çox gəlir əldə etmək və əhalinin rifahını təmin etmək məqsədinə görə qurulur.

Dövlətin turizm inkişafında əsas vəzifəsi, onun ilkin fəaliyyət şəraitini yaratmaq və sonrakı illərdə turist fəaliyyətinin maliyyə və maddi dayaqlarını dövlət və yerli vəsaitlərin stimullaşdırılması hesabını təşkil etməkdir. Dövlətin əsas iqtisadi və təşkilatı rolu, turizmin ərazi və sahə strukturunun təkmilləşdirilməsində büdcə, investisiya, kredit ödəmələri və həmçinin qeyri dövlət resurslarının təşkili yolu yüksək artım əldə etmək deməkdir. Beləliklə dövlətin rolu konseptual inkişaf istiqamətlərin, onun foallaşmasının kompleks proqramını və ayrı-ayrı mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə yüksək artım əldə etməkdir.

Yoxsulluğun azaldılması proqramı bölgədəki məşğulluq səviyyəsi, yoxsulluq həddi ilə bölgənin potensialı və idarəetmə inkişafı arasında bir əlaqə yaratmalıdır. Bu cür tədbirlərin maliyyələşdirmə mənbələri dövlət büdcəsi və bələdiyyə büdcələridir.

Qanunlar və normativ hüquqi aktlar bölgələrin, habelə əhalinin və ərazinin inkişafı üçün dövlət büdcəsində ayırmaların əhatə dairəsini və ya mexanizmini tənzimləyir. Tənzimləmə bazası dünyadakı dəyişikliklər və standartlarla, Dünya Bankı

və Beynəlxalq Valyuta Fondunun digər maliyyə şirkətlərinin şərtləri ilə əlaqələndiriləcək və daha da inkişaf etdiriləcəkdir. Keçid ölkələrində daha az inkişaf etmiş bölgələrin düzəldilməsi siyasəti bir sıra problemlərlə əlaqədar uzunmüddətli bir proses olaraq qalır. Xüsusilə, inyeksiya səbəbiylə bölgədəki meyllərin dəyişməsi dərhal bir problem olmadığı üçün bir transformasiya mərhələsini tələb edir. Təşkilati tədbirlər əlavə mənbələr və mövcud istehlakçı davranışının stereotiplərini yaratmaq üçün tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu tədbirlərin hər biri dövlətin iqtisadi rolunun səmərəliliyindən və islahatlar və transformasiya sistemindəki çevik və təsirli siyasətindən asılıdır.

Dövlət fondları dövlət büdcəsində, şirkət və təşkilatların maliyyə mənbələrində olduğu kimi xüsusi təyinatlı fondlarda cəmləşir və praktik, çevik bir qorunma siyasətini maliyyələşdirmək vəzifəsi daşıyır.

Dövlət büdcəsinin istifadəsi üçün bölgələrə ayrılan vəsait, transfert gəlirləri, bölgə əhalisinin təqaüdləri, büdcədən maliyyələşən təşkilatların maaşları və bu bölgələrdə dövlət müəssisələrinin inkişafı kimi əsaslandırılır və proqnozlaşdırılır. Bölgələrin dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki əsas rolunu ərazilərindəki əsas şirkət və təşkilatların, hüquqi şəxslərin vergiləridir və xərcləri bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına birbaşa və dolaylı təsir göstərir. Rəhbərliyin vəzifəsi bölgənin iqtisadi potensialını bazar şərtləri daxilində iqtisadi dövriyyəyə daxil etmək, regional imkanları nəzərə alaraq regional siyasəti formalaşdırmaqla yanaşı kreditlər və vergilər, təşviq sistemi vasitəsilə təşviq sistemi olmalıdır. İnvestisiya siyasəti bütün mənbələrdən təşviq edilməli və bölgələrə bölünməli, prioritet sahə olaraq turizmin inkişafına diqqət yetirilməlidir.

Bu gün kənd təsərrüfatı ölkədə alınan 9 vergidən yeddisindən azaddır. Bu vergi güzəştləri qazanclarının birbaşa kənd təsərrüfatının ehtiyacları üçün istifadə olunmasını təmin edir. Vergi azadlığı bu vəsaitlərin dərhal praktik istifadəsinə şərait yaradır. Əlbətdə ki, vergilər və vergi öhdəlikləri sahibkarların məhsuldarlığını artırır, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətini artırır, dövlət büdcəsinə daxilolmaları artırır,

real iqtisadiyyat üçün məlumatların şəffaflığını təmin edir, kənd təsərrüfatı subsidiyalarından asılılığı azaldır. Fikrimizcə, turizm məhsullarının əksəriyyəti kənd təsərrüfatı məhsulları, əkinçilik potensialı ilə əlaqəli olduğundan, turizmdən kənarlaşdırmaq vacibdir. Lakin turizm istehlakçıları xarici ölkə vətəndaşı olduqları üçün məhsullarından ƏDV tutulmalıdır. Turizmi inkişaf etdirmək üçün kapital və istehsal vergilərinin olmaması bu sahədəki kapitalı artırır.

Effektiv bir təşkilat, təşviq və nəzarət yolu ilə bir sahə olaraq turizmin maya dəyərini aşağı salmaq üçün yerli mənbələrdən istifadə haqqının maya dəyərinə daxil edilməsi metodunu tətbiq edərək məhsulun gəlirliliyini artırmaq və turizm şirkətinin gəlirliyini və yerli tələbatı artırmaq. dövlət mənbələri; paylanmasını təmin edərək inkişafa təkan verir.

Dövlətin büdcə və maliyyə siyasəti, mərkəzi mənbələri hesabına yaradıcı maddi dəstək sistemi bölgələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Turizm layihələrinin kredit mühiti, faiz dərəcəsi siyasəti və sahibkarların maliyyə göstəriciləri hesabına həyata keçirilməsi beləliklə davamlı inkişaf siyasətinə zəmin yaradır. Müasir şəraitdə bölgədə azad iqtisadi zonaların yaradılması, infrastruktur layihələri bütövlükdə kompleks bir regional mühit yaradır. Sərbəst bazar şəraitində dövlətin kredit riskini azaltmaqda və qorumaqda rolu mühüm amil kimi formalaşır və dərinləşir, çünki kreditin maliyyələşdirmə mənbəyi daxili və xarici maliyyə mənbələrinin hesablanmasıdır.

Turizm dövrü üçün kredit girovu cari dövr üçün daxili mənbələrə qarşı yerləşdirilə bilər. Mövcud kreditə dövlət büdcəsi zəmanət verir. Dövlət sahibkarlığı təşviq edərək və hər icarəni müəyyən bir layihəyə ayıraraq sahə və bölgələrə turizm kreditləri verə bilər. Turizm məqsədilə yeni bir sanatoriya və kurort potensialının yenilənməsi və ya inşası turizm layihələri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Hər bir layihənin maliyyə mənbələri dövlət zəmanəti ilə tenderlərin keçirilməsi yolu ilə rəqabət mühiti yaratmaqla həyata keçirilir.

Bu gün, fikrimizcə, ən vacib istiqamət Azərbaycanda inflyasiya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün qiymətli kağızlar bazarını artırmaq üçün turizm

ehtiyatlarının tətbiqidir. Bu əsas turizm bazarı üçün mənbələrin tədarüku üçün perspektiv tədbirlər sahəsində ən yeni və riskli addımdır.

Qiymətli kağızlar turizm səhmlərinin ünvanına və məqsədinə görə investisiya fondu yaratmaqla daha səmərəli bir variant seçilə bilər. Investisiya fondunun yaradılması ev xərcləri, gəlir və xarici fondlar hesabına maliyyələşdirilir.

Gələcək gəlirlərində inhisar yaratmamaq üçün turizmin həyata keçirilməsini məhdudlaşdırmaq mümkündür və effektivdir. Xüsusilə, bu addımların iqtisadi çevrilmə sistemindəki ilkin kapitaldan istifadə üçün maddi istehsalda qənaət yığılmasını reallaşdırmaq üçün ən yeni yol olduğuna inanırıq. Turizmin inkişafı ilə səhmlərin satışı, özəlləşdirmənin əksinə olaraq, inflyasiyaya uyğunlaşmalıdır. Yerləşdirildiyi sahə ipoteka predmeti rolunu oynaya bilər. Heç bir dividend alınmasa da, ilkin təminat əmlakın yeni dəyərində əsaslanır.

Bölgə xüsusiyyətlərinə sahib olan turizm payları bütün respublikanın əhəlisinə satıla bilər. Səhmdarın da ölkədə müəyyən investisiya imkanları olmalıdır. Özəlləşdirmədən fərqli olaraq, bir səhmdarın pulu pay fondlarında bir fond olaraq yığılmalıdır. Bu fondların idarə olunması və turizm obyektləri arasında bölüşdürülməsi səhmdarların seçimindən asılıdır. Səhmdar fondu direktorlar şurası və prezident tərəfindən idarə olunur.

Qarşılıqlı fondu, turizmin inkişaf fondunu idarə etmək, məhsullarını əsas seqmentlər və müasir texnologiyalarla çatdırmaq üçün şərait yaratdı. Qarşılıqlı fondun maliyyə mənbəyi buraxılmış səhmlərin yenidən satılması, büdcədən uzunmüddətli istifadə üçün qaytarılmış borclar, neft fondu geri qaytarılması, neft fondu geri qaytarılması, neft fondu geri qaytarılmasından əldə edilən gəlirdir. Yalnız investisiya fondunun həcmi, buraxılan səhmlərdəki funksional dəyişiklik və idarəetmə layihələrinin inflyasiya asılılığı əlavə investisiyalara imkan verir. Beləliklə, turizmin inkişafı, eyni növ hüquqi və fiziki şəxslərin yığılması, gəlirin yığılma gələcəyindəki gəlir mənbəyinin rolu inflyasiyadan təsirlənməyəcəkdir. Fikrimizcə, qarşılıqlı fond bankçılıq rolunu oynayan, lakin bankdan asılı olmayan sənaye maliyyə dövrü, geniş

turizm maliyyə dövrü olan bir korporativ mexanizmdir. Cümhuriyyət iqtisadiyyatında maliyyə axınlarının qorunması üçün şərait yaradan bu mexanizmin çevikliyi, bazar tələblərinə uyğunluğu, inflyasiya mühitinə davamlılığıdır. Əlbətdə ki, turizm paylarının satışı və investisiya axınları tələbi uzun müddətdə kooperativ rəhbərliyinə zərər verməməli və investorları inhisara çevirməməlidir. Bu səbəbdən investisiya fondu, üzvlərinin yalnız bir səsle maliyyə qəbuluna qəbul edilməsində səylərini və iştirakını təyin etdi. Turizm İnvestisiya Fondu, turizmin inkişafı üçün zəruri olan kompleks sahələri də maliyyələşdirə bilər. Bazar şəraitində turizmin inkişafının əsas istiqaməti kimi formalaşan turizm ehtiyatlarının sayı, hər birinin qiyməti, bazardakı səhmlərə olan tələbatdır. Turizmdə mülkiyyət quruluşu müxtəlifdir və razılaşdırılmış prinsip və qərarlara əsaslanır. Bu qərarların ərazi maraqları ətrafında koordinasiya edilməsi vacibdir. Turizmin inkişafındakı ərazi maraqları daha çox yerli idarəetmə və bələdiyyənin rolu ilə əlaqədardır. Kommunal mülkiyyətin, onun gəlirlərinin və digər maliyyə mənbələrinin turizm dövrüyyəsinin təşkili iqtisadi və sosial mexanizmlər baxımından maraq doğurur. Ödəniş, cəmiyyətin hər bir üzvünün maddi və sosial maraqları ilə əlaqəli olaraq turizmin inkişafı ilə dəstəklənir.

Yerli idarəetmə Azərbaycanda 1999-cu ildən bəri fəaliyyət göstərən və perspektivli ərazi idarəetmə forması olan maliyyə özünüidarəetməsidir. Bələdiyyələrin statusu müvafiq qanunvericilik bazasında maliyyə bazalarında və orqanlarında əks olunur.

Özünüidarəetmə funksiyası, ictimai ehtiyaclarını və gəlir mənbələrini öz maliyyə mənbələri hesabına artıraraq ərazinin geniş inkişafında kommunal mülkiyyətin rolunu artırır. Bələdiyyələrin turizm fəaliyyətindəki rolu, iqtisadi dövrüyyədəki resurslarının iştirakının fəallığı və səmərəliliyi ilə müəyyən edilir. Araşdırmalar göstərir ki, yerli idarəetmənin maliyyə əsasları gəlirlər azaldıqca həm daxili, həm də xaricdən daha güclü dəyişməyə meyllidir. Bələdiyyələr və dövlət idarəçiliyi arasında ərazi kompleksinin istifadəsi payların bərabər paylanması və iqtisadi dövrüyyədəki əmlak payı ilə ölçülür.

İcma mülkiyyətində olan turizm obyektləri icmaların özləri tərəfindən və ya uzun müddətli icarəyə verilərək istifadəyə verilə bilər. Bələdiyyələrin təbii sərvətlərdən və iqlim şəraitindən istifadə etmək hüququ, sosial hədəflərin reallaşması ilə yanaşı gəlirlərini də artırır. Bələdiyyə təsərrüfat subyekti kimi təşəbbüskarlıq fəaliyyəti bu bələdiyyələrin xarici və daxili imkanlarından daha praktik iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün istifadə edə bilər.

Bu məqsədlə bələdiyyə birbaşa və kollektiv olaraq və fərdi turizm məhsulları və ya xidmətlərinin istehsalçısı kimi çıxış edir. Bələdiyyələr ticarət gəlir əldə etmək üçün hər cür xidmətlər təşkil edərək turistlərin istehlakına təsir göstərir.

Dövlət və yerli turizm menecmenti arasında tapşırıqların bölgüsü üçün iqtisadi əsas kimi fond ödənişlərinin yaxşılaşdırılması, bazar qiymətlərindən asılı olaraq torpaq, meşə və ətraf mühit tarazlığını təmin edən ödəmə və ödənişlərin dəyişkənliyinin yaxşılaşdırılması olmalıdır, praktik və uzunmüddətli bir konsepsiya kimi inkişaf etmişdir.

Turizm menecmentinin və onun məzmununun yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, maraqların və xarici idarəetmənin koordinasiyası maliyyə və resurs şirkətlərinin tövsiyələrinin nəzərə alınması metodologiyasına uyğundur. Bunda beynəlxalq turizm təşkilatlarına üzv olmaq, beynəlxalq turizm xartiyasının qəbulu və digər mövzularla əlaqələndirmə əsas rol oynayır. Turizm Xartiyasında qeyd olunur ki, istirahət hüququ hər kəs üçün beynəlxalq statusa malikdir və dünyanın bütün turizm təşkilatları tərəfindən tanınır. Bu nizamnaməyə görə turizm hüququ sosial balansın formalaşmasında bir amil olaraq görülür, milli və dünyəvi şüur. Belə dünyəvi dəyərlərə nail olmaq üçün bir sıra təşkilati, hüquqi və iqtisadi islahatlar nəzərdə tutulur ki, bu da öz növbəsində hər ölkədə turizmin inkişafı strategiyasının, onun qanunvericilik bazasının və hüquq bazasının prinsiplərinin hazırlanmasını tələb edir. Turizm, milli prinsiplər və xüsusiyyətlərə əsaslanan birləşmiş qurma prinsiplərini inkişaf etdirərək ölkənin beynəlxalq həyat tərzinə çevrilir. Turizmin idarəetmə strukturunda milli iqtisadiyyatın əsas amilləri, əhalinin tələb sisteminin yaxşılaşdırılması yolu real

mexanizmlər vasitəsilə müəyyənləşdirilir və həyata keçirilir. Respublikada bazar tipli iqtisadi sistemin formalaşması və dərinləşməsi istiqamətində islahatların həyata keçirilməsinin istiqamətləri turizm maraqları baxımından qiymətləndirilir. Turizm menecmenti, bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə rəqabət şəraitində gəlirli bir sahə kimi xarici turizmin daha da inkişafı ilə formalaşır. Turizmin iqtisadi, sosial, coğrafi və dünyəvi aspektləri bu sahədə meyarlar və göstəricilərin seçilməsi, habelə təhlil və proqnozlaşdırma metod və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir. Kənd və dağ bölgələrinin sosial inkişafı və ölkədə əhalinin məskunlaşması ilə əlaqədar olaraq turizm menecmenti üçün beynəlxalq maliyyə və islahat təşviq proqramları əsasında yerli maraqların qorunması üçün qurum və mexanizmlərdən istifadə yaxşılaşdırılması üçün fəaliyyət sahələridir. idarəetmə. Yerli iqtisadiyyatın qurulması, ölkə iqtisadiyyatındakı rollarını gücləndirmək üçün himayəçilik və tədricən özünü maliyyələşdirmə prinsipinə əsaslanmalıdır.

3.2. Azərbaycanada turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları

Effektivlik ümumiyyətlə son nəticəyə və müəyyən bir fayda əldə etməyə yönəlib. İqtisadi səmərəlilik, iş görməkdən müəyyən fayda əldə etmək deməkdir. Müəyyən xərclər fiziki, maliyyə və məlumat mənbələrinin istifadəsi üçün əlverişli bir seçim tapmaq üçün minimum xərclə maksimum səmərəliliyin əldə edilməsi meyarına əsaslanır. Turizmin iqtisadi faydaları qazanmaqdan gəlir:

- Dövlət miqrasiyasında turizmin təşkili;
- Bölgə əhalisi üçün turizm xidmətləri;
- Turizm şirkətlərinin istehsal və xidmət prosesi.

Turizmin səmərəliliyi bütövlükdə ictimai işin səmərəliliyinin vacib hissəsi olan maraqlara subyektlərə və obyektlərə görə bölmək prizmasından baxılır. Turizm öz meyarlarını və göstəricilərini əks etdirir. Turizmin meyarı sualın və obyektin xüsusiyyətindən, əmlak münasibətindən asılı olaraq formalaşan meyarlar sistemidir.

Turizm meyarının qəbulu onun istehsal və xidmət prosesinin spesifik və inteqrasiya səmərəliliyini hesablamağa imkan verir. İctimai istehsal bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarını təmin etməyi hədəfləyir. Optimal performans nəzəriyyəsinə görə, ayrı-ayrı sahələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ümumi səmərəliliyi nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir. Bu səbəbdən spesifik effektivlik meyarı qlobal meyarlara cavab verməlidir və onlardan irəli gəlməlidir. İctimai istehsalın ümumi meyarı ictimai maraqlar baxımından minimum əmək və maddi xərclərlə qarşılır. Turizmin səmərəliliyi sistemli şəkildə araşdırılır.

Sistem yanaşması müxtəlif idarəetmə səviyyələrində müxtəlif meyar və göstəricilərin iyerarxik quruluşu və ümumi hədəflərin reallaşmasında rolu ilə qiymətləndirilir.

Effektiv turizm menecmentinin təşkili və strukturu aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- Sosial infrastrukturun fənlərarası kompleksinin şaxələndirmə sistemi;
- iqtisadi sektorda turizm azadlığı;
- Bir turizm şirkətinin bir təsərrüfat subyekti kimi qəbul edilməsi.

Turizmin makroiqtisadi səviyyəsində iqtisadi meyara üç əsas cəhətdən baxmaq olar: cəmiyyətin makroiqtisadi səviyyəsində, sənaye və şirkətlər səviyyəsində.

Sistem baxımından ümumi iqtisadi kriteriyaların və xüsusi kriteriyaların həyata keçirilməsinə, onların bir sistem kimi və turizm sisteminin kompleks funksional konteksti kimi qarşılıqlı təsirlərinə baxıla bilər. Turizmin səmərəliliyi sinerji effektdir. Başqa sözlə, turizmin effektivliyi mürəkkəb sənaye sahələrinin, infrastruktur sənayesinin, kənd təsərrüfatının və əhalinin maddi rifahının qarşılıqlı təsirindən, digər məhsullara olan tələbin ödənilməsindən asılıdır.

Turizm ölkənin ümumi daxili məhsulunun mənbəyidir. Bəzi ölkələrdə turizm gəliri ÜDM-in 7,3% -ni təşkil edir. Turizmin səmərəliliyi sosial faydalarla ölçülür. İş yerləri, ölkəyə valyuta axını, daxili sənaye və kənd təsərrüfatı bazarlarının

genişlənməsi sosial səmərəliliyi artırır. Turizm payı Almaniyada% 4.6, İsveçrədə% 10'dur.

Turizm ölkənin iqtisadiyyatına birbaşa və ya dolay yolla təsir göstərir.(cədvəl 7.) Bu təsiri, xüsusilə region miqyasında daha qabarıq şəkildə görmək olar:

Cədvəl 7: BMÜTT-nin 2018-cü il üzrə hesabatına görə ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı və onlardan əldə olunan gəlir (ilk 10 ölkə)

S/ş	Ölkələr	Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı		Ölkələr	Xarici turistlərdən əldə olunmuş gəlir	
		Mln.Adam			Mln. ABŞ dolları	
		2014 il	2018 il		2014 il	2018 il
1	2	3	4	5	6	7
1.	Fransa	77.1	83.7	ABŞ	103.5	177.2
2.	ABŞ	59.8	74.8	İspaniya	52.5	65.2
3.	İspaniya	52.7	65	Fransa	46.6	55.4
4.	Çin	55.7	55.6	Çin	45.8	56.9
5.	İtaliya	43.6	48.6	Makao (Çin)	27.8	50.8
6.	Türkiyə	27.0	39.8	İtaliya	38.8	45.5
7.	Almaniya	26.9	33	Böyük Britaniya	32.4	45.3
8.	Böyük Britaniya	28.3	31.6	Almaniya	34.7	43.3
9.	Pusiya Federasiyası	20.3	29.8	Tailand	20.1	38.4
10.	Mexiko	23.3	29.1	Honq-koonq (Çin)	22.2	38.4

Mənbə: UNWTO Tourism highlights-2018 Edition (World,s Top Tourism Destinations)

Cədvəl 7-dən göründüyü kimi ölkəyə xarici turistlərin gəlməsi xeyli miqdarda xarici valyutanın daxil olması deməkdir.

Cədvəl 8: Ölkəyə gələn xarici turistlərin və xarici ölkələrə gedən Azərbaycan turistlərinin sayı və valyuta miqdarı

Ölkə	Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı		Xarici turistlərdən əldə olunmuş gəlir	
	Min adam		Mln. ABŞ dolları	
	2014 il	2018 il	2014 il	2018 il
Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı; cəmi	1279.8	2159.7	657	2.432
Azərbaycandan xaricə gedən turistlərin sayı; cəmi	1819.6	3319.4	934	3.738

Mənbə: www.stat.gov.az Dövlət statistika komitəsinin 2018-cü il üzrə illik rəqəmlərə əsasən

Xaricə gedənlərin sayının ziyarətçi sayından qat-qat çox olduğu beynəlxalq turizmdə bir sıra inkişaf etmiş ölkələr var. Ölkələr arasında Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya və ABŞ yer alır. Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı xaricə gedən turistlərimizdən azdır. Cədvəl 3.2-dən göründüyü kimi, 2018-ci ildə Azərbaycana turizm məqsədilə gələn əcnəbilərin sayı bu məqsədlə ölkəni tərk edən vətəndaşlarımızın sayından 1 milyon 161 min nəfər çoxdur. Bu, beynəlxalq turizmdəki satış balansının bu il ölkəmiz üçün mənfi olduğu deməkdir. Sadə bir hesablamaya göstərir ki, azərbaycanlı turistlər ölkəmizə xaricə gələn turistlərdən 1.306 milyon dollar çox xərcləyirlər. Lakin beynəlxalq turizmdə mənfi tarazlığı olan ölkələrin hökumətləri, turist sayını artırmaq üçün ölkə səviyyəsində bir sıra tədbirlər görürlər. Bu məqsədlə yeni istirahət kompleksləri tikilir, rahat yollar tikilir, beynəlxalq tədbirlər (festivallar, konfranslar, sərgilər, idman oyunları) keçirilir, ziyarətçilər üçün sənədləşmə sadələşdirilir (viza rejimi, gömrük və sərhəd keçid qaydaları), və turizm xidmətləri yaxşılaşdırılır.

Turizmin ölkə və bölgə iqtisadiyyatına dolayı təsiri "çarpan" effekti ilə ifadə olunur. Turizmin inkişafı ilə bölgənin iqtisadi potensialındakı digər sahələrin turizmə daxil edilməsi artır. Turizm sənayesinin digər sahələrində və turistlərin şəxsi istehlakında məhsul və xidmətlərin rolu artır. Bildirilən xalis milli məhsuldan kənara

çıxan çarpan həcmi, kapital istehlakını ümumi daxili məhsuldan çıxardıqdan sonra investisiyaların əvvəldən dəyişməsinə nisbətən müəyyən edilir.

Çarpan gəlirin səmərəliliyi, xarici turistlər hesabına bölgədəki pul kütləsinin artmasına və mal və xidmətlər bazarında təbiətin genişlənməsinə təsiri ilə qiymətləndirilir. Gəlir bir səyahət agentliyi tərəfindən satılan turizm məhsullarından əldə edilir. Regional gəlir turizm şirkətləri tərəfindən alınan vergilərlə ölçülür.

Satıcılar işçilərinə turistlərdən aldıkları pulla ödəyirlər, bu da öz növbəsində mal və xidmətlər üçün ödənilir.

Turizm pul-mal-pul dövriyyəsinə dövrü olaraq tamamlayır. Turist xərcləri, müəssisə gəlirləri, dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarına vergilər, maaşlar, sosial müavinətlər və qənaətlər həyata keçirilir. Bu, turizmin kapital artımına səbəb olur.

Çarpma nəticədə "xərc-fayda" dövrünün həcmi və quruluşunun artmasına səbəb olur. İsveçli alimlərin fikrincə, çarpan turizm istehsalından asılı olaraq dəyişir. 1,2 ilə 4 tam ədədi arasında dəyişir, çoxalma üçün% 2,5 olduğunu düşünək. Turizm sənayesində investisiya artımının ilkin göstəricisi 40 milyon manatdır. Sonra 100 milyon manat. Turizmin digər ölkələrə ixracına aktiv turizm-idxal-passiv turizm deyilir. Bölgədəki xarici turistlər tərəfindən istehlak edilən turizm məhsulları miqdarının nisbəti, ölkə vətəndaşları tərəfindən xaricdə istehlak edilən turizm məhsullarının miqdarı, ölkə vətəndaşları tərəfindən istehsal olunan turizm məhsullarının xarici ölkələrə nisbəti turizmi təşkil edir bazar. İxrac edildi. Bir turizm məhsulunun istehlakçısı müəyyən bir məsafəni qət edərək özünə yetən bir məhsul istehlak edir. Turizm sahəsi ölkənin tədiyyə balansını və ölkəyə gətirilən vəsaitləri, habelə ölkədən pul çıxmasını təsir edir. Hər il Azərbaycandan gələn turistlər müalicə və satın almaq üçün xaricə səyahət edirlər. Müşahidələrə əsaslanaraq demək olar ki, Şimali Qafqazın mineral sularından istifadə edənlərin 10% -i azərbaycanlıdır və ölkənin valyuta ehtiyatları ilə əlaqəsi və ölkənin valyuta ehtiyatlarının ölkənin valyuta ehtiyatlarına nisbəti təhlil olunur.

Xarici valyutaların tədiyə balansında turizmin rolu idxal olunan valyutanın ölkənin valyuta ehtiyatlarına nisbətində və xarici valyutanın ölkədən ixrac edilən valyutaya nisbətində olduğu kimi təhlil olunur. Məşğulluqdakı artım turizm sənayesinin xüsusiyyətləri ilə formalaşır və aşağıdakı məqamlarda əks olunur:

- Əhali üçün turizm xidmətlərinin mövsümi xarakteri, digər respublikalardan işçilərin cəlb olunması təqaüdcülərin işçi qüvvəsindən istifadə etməyi mümkün edir;
- part-time işçilərin nisbəti artır;
- ixtisaslaşmış əməyə əsaslanan işçilərin nisbətinin artırılması;
- Turizm sektorunda kompüterləşdirmənin avtomatlaşdırılmasının məhdudlaşdırılması.

Turizmin inkişafı bölgədəki və bölgədəki ev gəlirlərinin və əhalinin gəlirlərinin artmasına təsir göstərir. Turizmin inkişafı bölgədə təbiəti və onun çoxalmasını qorumaq üçün zəruri mexanizmləri gücləndirir.

Bitki dizaynı məhsuldarlıq meyarlarına əsaslanır. Səmərəlilik konsepsiyası turizmin qlobal və sektoral prinsiplərinə əsaslanır. Qlobal səviyyədə investisiya səmərəliliyi iqtisadi effektlə müəyyən edilir. Əlavə artım investisiya ilə ölçülür. İntestisiyalardakı faiz artımı ÜDM-in artımına təsir göstərir, bu elastiklik əmsalı səmərəlilik kimi ölçülür.

Effektivlik sahələrə görə də hesablanır. Turizmdə iqtisadi və sosial faydalar mənfəətlə ölçülür. Ümumi səmərəlilik = xərc + istifadə olunan kapital və mənfəət. Turizmdə səmərəlilik xərclərlə mənfəət arasındakı nisbətə ölçülür və gəlirlilik səviyyəsi formalaşır. Təsir = turizm məhsulunun dəyəri; Turizmdəki xərclər sosial səmərəlilik - iş yerlərinin açılması və işçilərin əmək haqqı və həyat səviyyəsindəki artımlarla ifadə olunur.

Turizmdə əməyin səmərəliliyi və istifadəsi - əmək insanın maddi və mənəvi nemətlər və xidmətlər istehsalında istifadə edilən fiziki və zehni qabiliyyətləridir. İş prosesində işçi qüvvəsinin miqdarı və keyfiyyəti həyata keçirilir; cəmiyyətin istehsal gücünün ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir.

Əmək məhsuldarlığı əməyin nəticəsi, maksimum əmək funksiyası məhsulun minimum maya dəyəri ilə çatdırılması kimi ifadə olunur. İş nəticəsi, tək bir məhsulun və ya xidmətin və ya zamanın bir nöqtəsində istehsal edilən və ya yerinə yetirilən xidmətin dəyəri. Bu o deməkdir ki, məhsul iş prosesində səmərəli kimi qəbul olunur. Və ya bir dəfəyə təqdim olunan xidmətin dəyəri ilə ölçülür. İş saxta məhsuldarlıq dördlüyü ilə hesablanır. Əmək məhsuldarlığı iki şəkildə hesablanır. Birincisi, adambaşına düşən birbaşa istehsal və məhsul; ikincisi, turizm məhsullarının satışından gələn gəliri orta illik təqaüdcü sayına bölməklə.

Əmək məhsuldarlığı bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək fəaliyyətindən də asılıdır ki, bu da qiymət dəyişikliyi, tariflər və güzəştli poçt alanların sayının artması kimi xarici amillərdən asılıdır. Əmək məhsuldarlığı hər bir işçinin sosial müdafiə tədbirlərindən, ölkənin sosial təminat sistemindən və turizm bölgəsindəki yaşayış mühitindən təsirlənir. Beləliklə, kompleks həyat şəraiti, müdafiə sistemi mühiti, sosial və təhlükəsizlik sistemi və əmək məhsuldarlığının artmasına təsir edən amillər. Buna görə əmək məhsuldarlığının kompleks ölçülməsi metodu əmək məhsuldarlığının dəyəri ilə təbii dəyişkənliyi arasındakı əlaqə kimi qiymətləndirilə bilər.

Turist işçi qüvvəsinin məhsuldarlıq amillərinin mahiyyətinə və məzmununa görə əməyin istifadəsi aşağıdakı qruplara bölünə bilər.

- ümumi iqtisadi amillər
- Turizm sənayesini təsir edən amillər.

Makroiqtisadi amillər arasında iqtisadi inkişafa, elmi-texniki tərəqqiyə və yeniliklərə, turizm sənayesinin inkişafına, infrastruktur obyektlərinə və işçilərin peşəkarlığı və təliminə dövlət dəstəyinə artım templəri və investisiyalar daxildir. Turizm şirkəti səviyyəsindəki amillər arasında turizm xidmətlərinin təşkili və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, işin təşkili və iqtisadi təşviqlər, şirkət səviyyəsində planlaşdırma, marketinq və idarəetmə metodları yer alır.

Turizmdə, elmi və texnoloji tərəqqidə iş səmərəliliyinin vacib bir yolu turizm şirkətləri, yeni nəqliyyat vasitələri və kiçik mexanizmlər tərəfindən müasir

texnologiyalardan istifadə edilməsidir. Turizm sektorunda məhsulların keyfiyyətini yüksəltməyin bir başqa yolu da turistlərin ehtiyaclarına və zövqlərinə uyğun olaraq yaxşılaşdırmaq və turizm xidmətindəki keyfiyyət problemlərini həll etməkdir. İşin təşkili və idarə edilməsində, onun müəyyən standartlara uyğun və elmi əsaslarla təşkili və idarə edilməsində sosial təminat rıçaqlarından istifadə edərək müasir bir iş prosesinin dizaynı əsas rol oynayır. Turizm işinin səmərəliliyi turizm məhsullarının realizəsi və onlardan əldə olunan gəlirlərin artması ilə mümkün olur. Turizmdən gələn gəlir insan resurslarını çoxaltmaq və gücləndirmək üçün istifadə olunur.

3.3. Beynəlxalq turizmin inkişafının əsas istiqamətləri

Azərbaycanın əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, ərazisindəki xarici vətəndaşların sayının artması, beynəlxalq münasibətlərindəki ticarət, mədəni və istirahət məqsədlərinin artması beynəlxalq turizm layihələrini və dünya ölkələri arasında istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Azərbaycan qonşu ölkələrlə sıx etnik, mədəni və iqtisadi əlaqələrə malikdir. Tranzit bir ölkə olaraq Azərbaycan ərazisi yükdaşıma və əhali üçün vacib olan coğrafi ərazidə yerləşir. İqlim şəraiti, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal strukturu və təbii ehtiyatlar bir sıra maraqlarla əlaqəli olaraq dünya inteqrasiya sistemi üçün əlverişlidir. Bu səbəbdən turizmin əsas istiqaməti olan beynəlxalq turizm, iqtisadiyyat və inteqrasiya baxımından səmərəli bir ölkədir. Bu mühit beynəlxalq turizmin tələblərinə və xüsusi turizm obyektlərinin profilinə və yerləşmə strategiyasına cavab verən bir islahat proqramı yaradır.

Bütövlükdə beynəlxalq turizmin sosial-iqtisadi inkişafı üçün daxili imkanlardan istifadə islahatlar proqramının ayrılmaz hissəsi və beynəlxalq münasibətlərin əsas forması kimi iqtisadi artımın ayrılmaz hissəsidir. Beynəlxalq turizm sistemə giriş hər ölkənin daxili bacarıqları, xüsusiyyətləri və çevik iqtisadi və sosial siyasətləri ilə mümkündür. Beynəlxalq turizm layihələrinə qoşulma, sistemə inteqrasiya etmək üçün yeni bir islahat proqramının hazırlanmasında və təşkil edilməsində əsas rol oynayır.

Azərbaycanda potensial iqtisadi imkanlar və ölkənin perspektivləri beynəlxalq turizmə qoşulma istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Ölkədəki xarici şirkətlərin böyüməsi, bir çox sahələrdə aktiv iqtisadi fəaliyyəti, dünya bazarında Azərbaycan Respublikası sahibkarları və iş adamlarının xarici iqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi, keyfiyyəti, miqdarı və müxtəlifliyi dünya turizminə inteqrasiyanın vacib istiqamətidir. Turizmin beynəlxalq ölçüsü ictimai əmək bölgüsü baxımından ölçülür. Azərbaycanı turizmin dünya turizminin inkişafındakı rolu, xüsusi çəkisi və turistlə işləyən insanların sayı bütövlükdə sosial əmək bölgüsündə turizmin rolunu müəyyənləşdirir.

Ölkədə beynəlxalq turizmin inkişafı birbaşa bu sahədə ixtisaslaşmış turizm operatorlarının fəaliyyəti və beynəlxalq turizmin əsasını təşkil edən obyektlərin olması və istifadəsi ilə mümkündür. Beynəlxalq turizm üçün əcnəbilərin ölkədəki yerli turizm komplekslərindən istifadə imkanlarını genişləndirmək lazımdır. Beynəlxalq standartlara uyğun turizm məhsulları istehsal etmək bacarığı, minimal xərclərlə rəqabət mühitinə daxil olmaq və əlavə gəlir əldə etmək bacarığı və bir sıra üstünlüklər mərkəzi rol oynayır.

Azərbaycanın iqtisadi potensialı, xammal bazası turizm seqmentlərinə tələb baxımından iqtisadi cəhətdən səmərəlidir və texniki cəhətdən genişdir. Xüsusilə Azərbaycanın neft bazası, neft texnologiyası, hava limanlarının texniki təchizatı, Bakıdan beynəlxalq marşrutların olması turizmin mürəkkəb şərtlərini artırır.

Beynəlxalq turizmin inkişafının əsas istiqamətləri Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlığa inteqrasiya istiqamətləri ilə müəyyən edilir. Beləliklə, respublikada istehsal və xidmət sektorunun transformasiya modeli perspektivli bir sahə olan turizmin inteqrasiyası və inkişafı üçün şərait yaradır. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, respublika ərazisindəki mənbələrdən xarici turizm üçün istifadə edilməsi kifayət qədər maliyyə mənbələri hesabına, turistlərin respublikaya marağını artıracaq bir iş planı və infrastruktur yaratmaqla mümkün olmalıdır. Beynəlxalq turistlər üçün ucuz və istehlakçılara uyğun dizayn mühitinin yaradılması yerli obyektlərin potensialı kifayət qədər olsa da, vacib şərt deyildir.

Ölkədəki iqtisadiyyatın böyüməsi, əhalinin və sahibkarların gəlirlərinin artması, zəruri hallarda dünya bazarı üçün vacib olan xarici turizm bazarına çıxmaq və bununla da təşəbbüs bazarı götürməklə mümkündür.

Beynəlxalq turizmin inteqrasiyası üçün ilk növbədə islahat proqramı dünya standartlarına uyğun hazırlanmalı və mövcud şərtlərin dünya standartlarına uyğun çevrilməsi lazımdır. Əhalinin rifah və istehlak quruluşunda və turizm xidmətlərinə olan tələbdə daha mütərəqqi dəyişikliklər edilməsinə ehtiyac var. Bu, turizm xərclərini və qənaətini artırmaq üçün yeni istehlakçı davranışı, yeni xidmətlər və daha çox şey yaratmaqda vacibdir.

Turizm xidmətləri milli ənənəvi, şəhər və kənd əhalisinin sıxlığı, həyat təzi və üstünlükləri və ənənəvi həyat tərzini dəyişdirmə meyli ilə əlaqədardır. Bu baxımdan turizmin inkişafında daha çox xarici vətəndaşın respublika ərazisini ziyarət etməyə cəlb etməsi daha əlverişli istiqamət hesab olunur.

Dünya əhalisinin təbii artımı, yaşayış şəraiti və yaş quruluşu respublikaya gələn turistlərin sosial-demoqrafik tərkibini formalaşdırır. Təqaüd yaşında onların turizmə meyli daha çox Avropa ölkələri üçün xarakterikdir. Şərq ölkələri üçün daha çox dini və mal alıcılıq qabiliyyəti daha xarakterik bir rol oynayır. Dünya ölkəsinin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, köçü və yerdəyişməsi beynəlxalq turizmin motivini təşkil edir. İnvestisiya iş mühiti ölkəyə investisiya axını və iş turizmində əsas amildir. Daha yüksək yaşayış səviyyəsi və daha çox əhalisi olan ölkələr təbii və iqlim şəraiti, idman turizmi, olimpiya yarışları və konfransları ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycan əhalisinin sosial-demoqrafik və struktur həyat səviyyəsi beynəlxalq turizmin payını və perspektivlərini müəyyənləşdirir. Daha çox iş turizminin potensialı xüsusidir. Yaşlı əhalinin maddi vəziyyətinin aşağı olması turizm şirkəti kimi potensialının zəif olması ilə izah edilə bilər.

Beynəlxalq turizmin inkişafı ilə birlikdə dünya inteqrasiya sistemi, beynəlxalq turizm təşkilatları və inkişaf təşkilatı olaraq ortaq layihə və müqavilələrin təşkili daha da yaxşılaşdırılacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qlobal praktikada olduğu kimi, Azərbaycanda da ən vacib sahələrdən birinə çevrilən turizm bir çox xidmətləri cəlb edir və demək olar ki, bütün təbəqələr üçün gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Bölgələrdə turizm infrastrukturunun qurulmasına dair təkliflər təsdiq edilmiş dövlət proqramının icrası üçün tədbirlər planının 30 bəndində əksini tapmışdır.

Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin Azərbaycanda Turizmin İnkişafına dair Fəaliyyət Planı bölgələrdə yeni turizm infrastrukturunun qurulmasına, bölgələrə yerli və xarici investorların cəlb edilməsinə və yeni turizm biznesi yaradılmasına yönəlmişdir. Bunun üçün Turizm Baş İdarəsinin əməkdaşları ölkədə turizmin inkişafı üçün seçilmiş 30 perspektivli bölgə və şəhərə göndərdilər, bölgələrdə tədqiqat sahələri və müxtəlif turizm növlərinin yaradılması üçün sxematik xəritələr tərtib etdilər. Növbəti mərhələdə Azərbaycanda turizm zonalarının müəyyənləşdirilməsi və bu zonalara investisiya cəlb edilməsi planlaşdırılır. Bununla birlikdə, turizm zonalarından, ətraf mühiti qorumaq üçün yerli potensialdan ən səmərəli istifadəni təmin etmək üçün zonaların qaydaları əvvəlcədən hazırlanmalı və təsdiqlənməlidir. Bölgələrin istifadəsində əsas meyar bölgələrin inkişafı və sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması olacaqdır.

Azərbaycan təbiətinin zənginliyi və müxtəlifliyi bölgələrdə turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı üçün çoxsaylı imkanlar yaradır. Əlbətdə ki, yerli əhali artıq bu seçimdən istifadə edir. Kənd turizmi ilə məşğul olurlar, ilin hər vaxtında yerli və xarici turistlər üçün yaşayış və yemək təmin edirlər, hətta bəzi kəndlərdə ekskursiya xidmətləri göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, turistləri qəbul edən kənd sakinlərindən əlavə digər sakinlər də təklif olunan xidmətlərdən faydalanırlar. Qonşu kəndlilər baqqallarını və əl işlərini turistlərə satma fürsətinə sahibdirlər. Əldə etdiyimiz məlumatlara görə, bu cür kənd evlərinin sayı mövsümdən-mövsümə artır. Sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan bu turizmi dəstəkləmək üçün

bölgələrdəki Turizm Baş İdarəsi kənd turizmini təbliğ etmək və inkişaf etdirmək üçün mütəmadi təlim və kurslar təşkil edir. Kənd turizmi sadəcə maddi bir gəlir mənbəyi deyil, mədəniyyətimizi, adət-ənənələrimizi və mətbəximizi tanıtmaq üçün əvəzolunmaz bir amildir və inanırıq ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycanın bütün bölgələrində geniş yayılacaqdır.

Bölgələrdəki problemləri ətraflı öyrənmək üçün Cümhuriyyət Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurası çərçivəsində bölgələrdə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı işçi qrupu yaradıldı. Turizm Ümumi Müdirliyinin üzvünün daxil olduğu qrup mütəmadi olaraq bölgələri gəzir, müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olan sahibkarlarla, eyni zamanda turizm sektoru ilə məşğul olan iş adamları ilə görüşür. Bütün bunlar bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramının həyata keçirilməsinə kömək edəcəkdir.

Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üçün ən vacib amillərdən biri turizm sektorunda çalışan sahibkarların planlaşdırılan proqramlar çərçivəsində turizm infrastrukturunun yaradılması layihələrini maliyyələşdirməsinə üstünlük verilməsidir. Müvafiq qurumlar tərəfindən bu cür layihələrin dəstəklənməsi bölgələrdə turizmi gücləndirə biləcək turizm xidmətlərinin yaradılması və inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə birlikdə bölgələrin turizm potensialının araşdırılması və təbliği məqsədilə Azərbaycanın yeddi bölgəsində turizm məlumat mərkəzlərinin yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Bu mərkəzlər təkcə turizmin təşviqi məşinının bir hissəsi deyil, eyni zamanda yerli turizm mütəxəssislərini yetişdirərək bölgələrdəki boşluqların aradan qaldırılmasında əvəzsiz rol oynayacaqlar.

Gördüyünüz kimi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin bu sahədəki hərəkətləri bölgələrdə turizm sektorunun inkişafına və bununla da sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına əsaslanır.

Turizm sahəsində çalışan kadrların hazırlanmasını və müxtəlif turizm növlərinin inkişafını təşviq etmək məqsədi daşıyan "Azərbaycan Respublikasında Turizmin

İnkişafına dair 2007-2016-cı illər üzrə Dövlət Proqramı" nın layihəsi tərtib edilərək müvafiq qurumlara təqdim edilmişdir. Dövlət proqramının əsas məqsədi turizm sahəsində dövlət siyasətinin "Turizm haqqında" Qanunun və digər müvafiq qaydaların müddəalarına uyğun həyata keçirilməsi, turizm resurslarından sosial-iqtisadi inkişaf vasitəsi kimi səmərəli istifadəsidir.

Turizmin inkişafı üçün qarşıya qoyulan əsas məqsədlər:

Turist resurslarının tədqiqi və genişləndirilməsi, turistlərin ehtiyacları və onların müasir standartlara uyğunlaşdırılması üçün zəruri olan xidmətlər, ekskursiyalar və digər mədəni tədbirlərin təklifinin genişləndirilməsi, sanatoriya və kurortların mənbələrinin tədqiqi və davamlı istifadəsi, otellərin tikintisinin genişləndirilməsi və digər turizm obyektləri, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişafı, mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, turizm prioritet növü kimi istirahət turizmi, dövlət əməllərini əks etdirən materialların nəşri və Azərbaycan xalqının mədəni irsi, müxtəlif bölgələrin və şəhərlərin tarixi və satışı, milli əl işləri və sənədlərin istehsalı və satışının genişləndirilməsi əsas hədəflərdəndir.

Eyni zamanda, Azərbaycanı dünyada turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti olan bir ölkə kimi tanımaq üçün yeni turizm markası olan Azərbaycan Turizminin (loqosu) və turizm sahəsindəki Azərbaycan markalarının dirçəldilməsi, bölgələrin yaradılması və inkişafı beynəlxalq proqramlar çərçivəsində mədəni turizm marşrutları və turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi mərkəz nöqtələrdən biridir.

Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri:

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı tədbirlər planlaşdırılır:

- Müasir tələblərə uyğun turizm müəssisələrinin tikintisi;
- Turizmin inkişafında kənd təsərrüfatının inkişafı və kənd inkişafı üçün şərait yaradaraq müasir dövrdə iqtisadiyyatın ərazi quruluşunun yaxşılaşdırılmasına nail olmaq;
- Ölkənin beynəlxalq və daxili bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırma biləcək turizm

infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və turizm sənayesinin inkişafı;

- ölkənin turizm və rekreasiya zonalarının hüquqi statusunu müəyyənləşdirir, ərazisindəki turizm zonalarının və turizm marşrutlarının müəyyənləşdirilməsini təmin edir;

- Turizm xidmətləri üçün qabaqcıl metod və standartların inkişafına və tətbiqinə nail olmaq;

- turizm sahəsində çalışanların peşə hazırlığı səviyyəsini daim yüksəltmək, turizm sahəsində böyük təcrübəsi olan ölkələrlə təlim sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, turizm mənbələrinin qorunmasını və onlardan istifadənin səmərəliliyini təmin etmək.

- Ölkəmizdə ekoturizm, kənd turizmi, həddindən artıq macərə, etnik və s. Turizm sahələrini inkişaf etdirin.

- Ölkədə qeyri-ənənəvi turizm növlərinin inkişafı.

Bölgələrdə iş adamları tərəfindən və yaxud dövlət himayəçiliyi ilə turistik bazalar yaradılsa, bu, ilk növbədə on minlərlə iş yerinin açılması, kənd təsərrüfatı mallarının rahat satışı, bölgə əhalisinin sosial rufah halının yaxşılaşması deməkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ç.M. “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları” - Bakı 2005
2. Abadov M.K. Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri. Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı evi, 2014, 248 s.
3. Aslanov E.İ. Azərbaycanda turizm sektoru: imkanlar, problemlər və prespektivlər, yekun hesabat. Bakı: 2010
4. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası
5. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. “Respublika” qəz., Bakı, 2009, 7 fevral.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Milli Parklarının ümumi qaydalarının təsdiqi haqqında fərmanı. Bakı: 4 iyul, 2001.
7. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Turizmin davamlı inkişafı yerli planlaşdırılması üzrə mütəxəssislər üçün vəsait. Bakı: 2012, 59s.
8. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2015. Bakı: 2015, 814 s.
9. Azərbaycan Hava və Ekstremal İdman Növləri Federasiyasının saytı//:www.fairex.az.(electron resurs).10
10. Bilalov B.Ə., Güllaliev Ç.G.- “Turizmin Əsasları ” –Bakı-2015
11. Bilalov B.Ə. “Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi”Bakı-2002
12. Bilalov B.Ə. “Turizm fəaliyyətinin iqtisadiyyatı” Bakı-2006
13. Bilalov B.Ə. “Turizmin Menecmenti” –Bakı-2005.
14. Bilalov B.Ə. “Turizm Fəaliyyətinin Tənzimlənməsi” , Bakı -2006 , Mütərcim nəşriyyatı, 280 s
15. Cəfəri C. “Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları” elmi jurnalı, 2013

- 16.Ə.Q.Əlirzayev “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”- Bakı-2010. İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.
17. Əlirzayev Ə.Q. Aslanova S. İ.”Turizmin inkişafının sosial iqtisadi problemləri”
18. Əlirzayev Ə.Q. “İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar” Bakı, 2002
19. Hüseyinov İ., Əfəndiyeva N. “Turizmin əsasları”. Bakı: “Mars-Print” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2007, 442 s.
20. İsmayılov Ç.N.,Zeynalova K.Z.”Klaster konsepsiyası və onun regional inkişafda əhəmiyyəti”,”H.Əliyev və Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafı”beynəlxalq konfransın materialları Bakı-2013(səh. 80-82.)
21. Kasumov R.-“Beynəlxalq Turizm Bazarı” –Bakı 2012
22. Qurbanov F.İ. -“Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri “Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı .
- 23.Rəhmanov F.P. ”Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində” Bakı-1998
- 24.Rəhimov S.H. “Turizm -ekskursiya işinin təşkili” . Bakı-2004.
25. Senin V.S. “Beynəlxalq turizmin təşkili” Bakı-2003, “Maliyyə və statistika” 241
- Soltanova H.B. , Hüseynova Ş.H. “Mütərqim” «Turizmin əsasları»-- Bakı 2007.
- 26.Soltanova H.B. Hüseynova Ş.H. X “Turizmin Əsasları”, Bakı-2015, “Elm” 345 səh.
- 27.Şəkərəliyev A., Şəkərəliyev Q. “Azərbaycan İqtisadiyyatı: Reallıqlar və Perspektivlər” Bakı-2016.
28. Yeganlı S., Hacıyev E. “Turizm” Bakı 2001 .
29. Zeynallı Y.Q. “Azərbaycanda turizm sistemi fəaliyyətinin və idarə olunmasının iqtisadi-coğrafi problemləri”, Bakı-2015, “Elm” 226 səh.

İnternet resursları

- 1.https://www.bakucitycircuit.com/az/news/formula_1_2018_azerbaijan_grand_prix_94000_attendance_confirmed_for_breathless_baku_street_race ;
2. <https://www.stat.gov.az>

3. <https://travelnews.az/2018/04/27/mehmanxanalarin-gelirleri-731-milyon-manat-olub-statistika/> ;
4. <https://travelnews.az/2018/12/10/otellarin-gələcəyi-gəzən-otaqlar/> ;
5. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/2017de-turkiyenin-turizm-geliri-artti-348433.html>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycanadakı mehmanxanaların nömrə fondundan istifadəsinin orta statik göstəricisi.	34
Cədvəl 2: Ölkədəki mehmanxanaların şəhərlər üzrə faiz bölgüsü.....	35
Cədvəl 3: Xarici ölkələrdən gələn turistlərin Azərbaycandakı mehmanxanalarda gecələmə siyahısı.....	35
Cədvəl 4: Əcnəbi vətəndaşların ölkə ərazisi üzər şəhərlərə nəzərən gecələmə siyahısı.....	37
Cədvəl 5: Xarici vətəndaşların gəldiyi ölkələr üzrə.....	38
Cədvəl 6: Gəlmiş xarici vətəndaşların aylar üzrə bölgüsü.....	39
Cədvəl 7: BMÜTT-nin 2018-cü il üzrə hesabatına görə ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı və onlardan əldə olunan gəlir (ilk 10 ölkə).....	50
Cədvəl 8: Ölkəyə gələn xarici turistlərin və xarici ölkələrə gedən Azərbaycan turistlərinin sayı və valyuta miqdarı.....	50